

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ И. АРАБАЕВА**

ОШСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

Диссертационный Совет

Д 25.17.565.

На правах рукописи
УДК 913.1:315.333:330.15

Матикеева Назгуль Курманалиевна

**ПРИРОДНО-РЕСУРСНЫЕ КОНФЛИКТЫ ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНОВ
ЮГА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (НА ПРИМЕРЕ ФЕРГАНСКОЙ
ДОЛИНЫ): ОПЫТ КОМПЛЕКСНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО АНАЛИЗА**

25. 00. 24. - экономическая, социальная, политическая и рекреационная
география

Автореферат диссертации на соискание ученой степени
кандидата географических наук

Бишкек -2019

Работа выполнена в Ошском Государственном Университете

- Научный руководитель:** Старший научный сотрудник Института географии РАН г. Москва
доктор географических наук
Гуня Алексей Николаевич
- Официальные оппоненты:** доктор географических наук, доцент,
директор Института водных проблем и гидроэнергетики НАН КР
Чонтоев Догдурбек Токтосартович

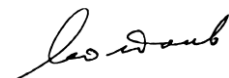
кандидат политических наук, доцент кафедры «Государственное регулирование экономики» факультета государственного и муниципального управления КНУ им. Ж.Баласагына
Мамбеталиева Эркайым Жумамудуновна
- Ведущая организация:** Факультет экологии и менеджмента Бишкекского гуманитарного университета им. К. Карасева г. Бишкек, ул. К. Карасева, 10.

Защита состоится 24 мая 2019 года в 15:30 часов на заседании диссертационного совета Д.25.15.515 при Кыргызском государственном университете им. И. Арабаева и Ошском государственном университете по адресу: Кыргызская Республика, г. Бишкек, ул. Раззакова 51, Кыргызский Государственный университет им. И. Арабаева.

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева по адресу: Кыргызская Республика, г. Бишкек, ул. Раззакова 51, Кыргызский Государственный университет им. И. Арабаева и на сайте <http://arabaev.kg/ds.kg>

Автореферат разослан «23» апреля 2019 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета
к.г.н., доцент

К. О. Молдошев

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность. Познание входит в предметы исследования широкого круга наук, изучающих отношения в обществе, в том числе и в социально-экономической географии. Как и большинство социальных явлений, конфликт имеет свое географическое измерение, связанное с территориальной локализацией его протекания, ресурсной подпитки, в ряде случаев — самим поводом конфликта (борьба за определенную территорию и ее ресурсы). Соответственно, без познания географической составляющей конфликтов невозможно полноценное изучение этого феномена в целом.

Исследование географической составляющей формирования и протекания конфликта имеет большое значение, в том числе и при изучении конфликтов, связанных с оспариванием конфликтующими сторонами возможностей пользования теми или иными природными ресурсами. Неравномерное распределение в географическом пространстве природных ресурсов существенно влияет на образ жизни и поведение конфликтующих сторон.

Одним из регионов, в котором социальная ситуация из-за проблем доступа и распределения природных ресурсов является крайне напряженной и взрывоопасной, является Ферганская долина — межгорное понижение отделяющее Тенир-Тоо в его северо-западной части от Алая — Туркестана. Окружающие горы долины служат формированию основной части стока одной из наиболее крупных рек Средней Азии — Сырдарьи. Благодаря своему природно-ресурсному потенциалу и географическому положению, долина в течение тысячелетий остается одним из самых привлекательных мест на территории Средней Азии для проживания и ведения хозяйства.

Развитие социально-хозяйственной системы в долине сопровождалось неоднократными конфликтами за обладание ею или ее отдельными территориями и ресурсами между различными государствами, этносами и цивилизациями. Очередной виток такой борьбы за Ферганскую долину связан с распадом СССР и трансформацией системы социальных, политических, экономических и культурных связей на постсоветском пространстве.

Для Кыргызстана, Узбекистана и Таджикистана их владения в долине являются ключевыми в территориальной структуре хозяйства, а ее природные ресурсы (водные, земельные, минеральные и энергетические) — важнейшими факторами национальной безопасности и развития. С распадом единой хозяйственной системы СССР и трансформацией ее в национальные хозяйства в переходный период в Ферганской долине резко возросло хозяйственное значение и ценность природно-ресурсного фактора. Вместе с тем, в Ферганской долине из-за особенностей исторического развития территории в досоветский и советский период границы между государствами не были четко выделены. Существовавшие правила пользования природными ресурсами с распадом единого государства перестали действовать.

В настоящее время в Ферганской долине и ее горном обрамлении проживает около 50% населения республики Кыргызстан. Здесь расположены второй (Ош) и третий (Жалал-Абад) по численности населения города республики, а также важные промышленные и социально-культурные центры. В долине находится основной клин обрабатываемых земель Кыргызстана, уникальные места возделывания стратегически важных сельскохозяйственных культур, в том числе хлопка. Кроме того, в ее горном обрамлении расположены месторождения ценных минеральных ресурсов республики: топливно-энергетических, цветных и драгоценных металлов, и пр. При этом долина имеет неудовлетворительное наземное транспортное сообщение с другими территориями Кыргызстана. Возникновение и развитие конфликтных ситуаций в регионах Ферганской долины, связанных с принадлежностью и эксплуатацией природных ресурсов, чреваты серьезными (а при перерастании конфликта в масштабный – непредсказуемыми) экономическими, политическими и гуманитарными последствиями. Соответственно, для Кыргызской Республики вопрос изучения географии природно-ресурсных конфликтов (ПРК) в Ферганской долине является весьма актуальным, как с научной, так и с практической точек зрения.

Связь темы диссертации с научными программами, научно-исследовательскими работами. Тема научно-исследовательской работы была предложена в рамках международного научно-исследовательского проекта «Конфликты и развитие» при участии университетов – партнеров из Свободного Университета г. Берлин (ФРГ), Кабардино-Балкарского Университета г. Нальчик (РФ), Ошского Государственного Университета (КР) при финансовой поддержке Фонда Фольсвагена. Данный проект дал возможность ознакомиться с избранными элементами эмпирико-аналитических исследований в области конфликтологии, внедрить ее в учебный процесс. В контексте диссертации это позволило изучить ПРК в Ферганской долине.

Цель и задачи исследования. Целью настоящей работы является исследование географических аспектов природно-ресурсной составляющей внутренних и межгосударственных конфликтов в Ферганской долине. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие **задачи**:

- Дать определение природно-ресурсного конфликта, охарактеризовать его основные свойства, рассмотреть характерные черты, отличия от других типов конфликтов, а также взаимосвязи и формы сопряженности с ними;
- Рассмотреть условия формирования и развития природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине: природные условия и ресурсы, характер эксплуатации природно-ресурсного потенциала, особенности размещения хозяйства, доступ к благам, связанным с природно-ресурсным потенциалом территории;
- Определить территориальную локализацию наиболее острых конфликтных ситуаций, существующих в последние десятилетия в Ферганской долине, выяснить состав и социальную структуру конфликтующих сторон, основные предметы противоречий и формы протекания конфликтов;

- Проанализировать конфликтные ситуации, возникшие и развивавшиеся в долине в последние десятилетия с точки зрения их обусловленности ограничениями на эксплуатацию природно-ресурсного потенциала территории. Выяснить роль конкурентных отношений за природные ресурсы в общем характере конфликтных взаимодействий в долине.

Научная новизна полученных результатов. Научная новизна диссертационного исследования состоит в следующем:

- Внесено понятие “природно-ресурсный конфликт” в географии;
- Рассмотрены подходы к изучению природно-ресурсных конфликтов в смежных науках;
- Раскрыты различные виды природно-ресурсных конфликтов исследуемого региона;
- Обоснованы географические методы в изучении природно-ресурсных конфликтов;
- Классифицированы природно-ресурсные конфликты, описана ее типология;
- Выявлены географические закономерности развития природно-ресурсных конфликтов;
- Даны рекомендации по смягчению ситуации с природно-ресурсными конфликтами на юге Кыргызской Республики.

Практическая значимость полученных результатов. Практическая значимость основных теоретических результатов исследования состоит в том, что они могут быть использованы в разработке превентивных мер по разрешению конфликтов, а также стратегических планов, связанных с использованием и распределением природных ресурсов на различных уровнях. Государственные институты, которые могут использовать результаты работ: Министерство чрезвычайных ситуаций, Министерство иностранных дел, Министерство сельского хозяйства, пищевой промышленности и мелиорации, Государственный Комитет промышленности, энергетики и недропользования, Государственное Агентство охраны окружающей среды и лесного хозяйства, органы местного самоуправления, пастбищные комитеты и другие.

Предложенная в исследовательской работе методология позволит спланировать превентивные меры по предупреждению внутренних и межгосударственных природно-ресурсных конфликтов. Практическую ценность в научно-исследовательской работе представляют конкретные рекомендации по смягчению природно-ресурсных конфликтов на территории Ферганской долины.

Экономическая значимость полученных результатов. Разрешение природно-ресурсных конфликтов на различных уровнях позволит эффективно использовать имеющиеся ресурсы с целью получения экономических результатов. Предложенные в диссертации направления преодоления дефицита природных ресурсов в Ферганской долине позволят повысить эффективность их эксплуатации, тем самым снизится спрос на природные ресурсы.

Степень изученности вопроса. Подробных фундаментальных географических исследований географии природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине весьма мало. Недостаточно разработаны подходы к исследованию географии природно-ресурсных конфликтов, что в определенной мере связано с междисциплинарным характером таких исследований. Объективной причиной недостаточной изученности природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине является сложный характер конфликтных ситуаций между сообществами разного ранга и статуса в долине. Причинно-следственные связи конфликтов в ней тесно переплетены и существенно трансформированы, что делает выделение в «чистом виде» природно-ресурсной составляющей конфликтной ситуации в долине весьма затруднительным.

Основные положения диссертации, выносимые на защиту:

- Природно-ресурсные конфликты могут порождаться различными причинами и факторами, среди которых центральную роль играет обеспеченность природными ресурсами местного населения и эффективность институтов доступа к этим природным ресурсам;
- Распад единого хозяйственного пространства и политическое размежевание территории привели к разрушению прежних институтов, регулирующих доступ к природным ресурсам в Ферганской долине и возникновению природно-ресурсных конфликтов, происходящих на разных уровнях организации общества;
- Природно-ресурсные конфликты на территории кыргызской части Ферганской долины обусловлены целым рядом причин социального, исторического, демографического и иного характера. Важное место в комплексе этих причин занимают географические факторы, такие как особенности ландшафтной структуры, в первую очередь, зональное распределение земельных и водных ресурсов, демографический потенциал, наличие объектов производственной и транспортной инфраструктуры, социально-культурные и этнические факторы;
- Ресурсный потенциал части Ферганской долины, принадлежащей Кыргызской Республике, в значительной мере освоен для традиционных видов хозяйственной деятельности, здесь наблюдается дефицит соответствующих природных ресурсов. Дальнейшее бесконфликтное освоение нуждается в интенсификации, модернизации и внедрению передовых видов хозяйственной деятельности на основе рационального природопользования и оптимизации территориального хозяйственного комплекса этой части республики.

Личный вклад соискателя. Ввиду малоизученности природно-ресурсных конфликтов в науке, соискателем определено понятие “природно-ресурсный конфликт”, описана и изучена теоретическая сущность природно-ресурсных конфликтов в географии и в смежных науках, предложены классификация и типология природно-ресурсных конфликтов. Подробно исследованы природно-ресурсные конфликты в Ферганской долине, выявлены географические закономерности их возникновения и предложены пути их регулирования.

В рамках международного научно-исследовательского проекта «Конфликты и развитие» Фонда Фольсвагена в учебный план ОшГУ был включен КПВ «Конфликты и развитие», подготовлена данная диссертация. Внедрены результаты исследований по ПРК в «План управления пастбищами и изменения климата» (2017 и 2018-2022 г.) Пастбищного комитета и в План деятельности Толойконского айыл окмоту Карасуйского района, проводились радиоуроки на ГТРК «Ынтымак» по проекту USAID и семинары по «Управлению конфликтами» для специалистов государственных и муниципальных служб совместно с Кадровой Службой при Президенте КР.

Апробации результатов исследования. Основные результаты диссертации докладывались и обсуждались на следующих международных научно-практических, республиканских и региональных конференциях: Международная научно-практическая конференция, посвященная 70-летию К. М. Матикеева (г. Ош, КР, 2012 г.), Международная научно-практическая конференция «От понимания локальных конфликтов к использованию шансов развития» при участии исследователей из Свободного Университета г. Берлин, КБУ г. Нальчик, ОшГУ (г. Ош, КР, 2012 г.), Всероссийская научно-техническая конференция «Современные проблемы геологии, геофизики и геоэкологии Северного Кавказа» (г. Ессентуки, РФ, 2017 г.).

Полнота отражения результатов диссертации в публикациях. По результатам диссертационного исследования опубликовано 11 статей общим объемом 4,3 п. л.

Структура и объем диссертации. Работа состоит из введения, трех глав, заключения, библиографического списка использованных источников, включающих 98 наименований и приложения. Работа изложена на 170 страницах компьютерного набора, содержит 15 таблиц и 13 рисунков.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснован выбор темы диссертационного исследования, её актуальность, определены цели и задачи, экономическая и практическая значимость, раскрыта ее научная новизна, освещена степень изученности вопроса.

В первой главе **«Научно-методологические основы изучения природно-ресурсных конфликтов в географии»** раскрыты теоретические и методологические аспекты природно-ресурсных конфликтов, описано понятие «природно-ресурсный конфликт», определены ее основные цели, предложена типология и классификация природно – ресурсных конфликтов.

Наиболее распространенной причиной возникновения конфликтов различных уровней выступает борьба за природные ресурсы различного вида и генезиса. Природно-ресурсные конфликты (ПРК) – это конфликты, происходящие между социальными группами за право обладания и пользования различными видами природных ресурсов определенного качества. Фактически природно-ресурсный конфликт сводится к **двум аспектам** взаимоотношения человека и природных ресурсов: **обладанию** (доступу) к ресурсу и **сохранению качества ресурса**. Природно-ресурсный конфликт можно рассматривать как «конфликт природопользования – противоречие территориальных приоритетов охраны природы и хозяйственного развития в рамках определенного режима природопользования, выражающееся в реальной или потенциальной деградации природных комплексов, или их основных компонентов, снижении разнообразия, продуктивности и ценности ландшафтов, а также общей эффективности реализации хозяйственных функций территории» [Бармин, Шуваев, Иолин, Асанова., Колчин, 2011]

Природно-ресурсный конфликт имеет **два** первично значимых с точки зрения географии аспектов: территориальный и ландшафтно – геоэкологический. **Территориальный аспект** подразумевает обязательное присутствие в качестве причины природно-ресурсного конфликта некоей территории, права распоряжения ресурсами которой конфликтующие стороны оспаривают. **Ландшафтно – геоэкологический аспект** составляет конфликт, вызванный случайным или преднамеренным ухудшением хозяйственно значимых свойств территории. Однако, природно-ресурсные конфликты могут протекать не только в «чистом» (территориальном или ландшафтно-геоэкологическом), но и в смешанном виде. Третьим типом природно-ресурсного конфликта выступает смешанный. К **смешанному типу** можно отнести и конфликт, происходящий из-за нескольких видов ресурсов, при котором использование одних сохраняется в прежнем виде, а в использовании других происходят качественные перемены. Соответственно, природно-ресурсные конфликты могут быть классифицированы по следующим признакам (табл. 1):

Таблица 1. Классификация природно-ресурсных конфликтов [составлена автором на основе многолетнего наблюдения и полевых исследований]

Вид природно-ресурсного конфликта	Признаки природно-ресурсного конфликта
Виды оспариваемых природных ресурсов	полезные ископаемые (сырьевые и минеральные); земельные; водные; пастбищные; лесные; природно-рекреационные; биологические; энергетические; воздушное пространство
Тип оспариваемых ресурсов	Критически важные для выживания; Ресурсы развития
Причины конфликта	Естественная или искусственно возникшая пространственная неравномерность распределения природных ресурсов; Действия одной из сторон по ограничению доступа к природным ресурсам или снижению их качества; Действия третьей стороны
Рациональность причин конфликта	Объективные (невозможность получить доступ к ресурсу неконфликтным путем); Субъективно обусловленные (конфликт признается более удобным/приемлемым способом получения доступа к ресурсу)
Территория протекания	Внутритерриториальные (локальные, кластерные, региональные); Внешние; Комбинированные
Характер заявляемых прав на ресурсы	Доступ к ресурсам как таковой (без получения прав собственности на ресурсы и территорию); Получение права распоряжения ресурсами без прав собственности на территорию; Право на полное распоряжение ресурсами и территорией; Право на сохранение ресурсов
Принадлежность оспариваемых ресурсов	«Свои» ресурсы; «Чужие» ресурсы; Ресурсы третьей стороны
Соотношение интересов сторон	Конфликты с нулевой суммой интересов; Конфликты с ненулевой суммой интересов
Численность, характер и уровень организованности конфликтующих сторон	Межличностный; Между группами; Между организациями; Между личностью и группой; Между личностью и организацией; Между группой и организацией
Географическая	Внутригосударственные

локализация конфликтующих сторон	Межгосударственные Комбинированные
Состав участников конфликта	Двусторонние Многосторонние Составные
Связность с другими конфликтами	Собственно, природно-ресурсные конфликты Вмещаемые; Дополняемые
Способы борьбы	Демонстративные (законные и незаконные) Связанные с нанесением реального ущерба (законные и незаконные)
Отношение к противоборствующей стороне	Сотрудничество в неконфликтных вопросах Возможность восстановления отношений в перспективе Антагонизм
Продолжительность формирования	Спонтанные Быстро формирующиеся Длительно формирующиеся
Длительность протекания	Краткосрочные Среднесрочные Долгосрочные Сверхдолгосрочные
По уровню протекания	Насильственный Ненасильственный
Способ разрешения	В результате полной победы одной из сторон; Достижение компромисса; Прекращаемые или замораживаемые под давлением внешних сил и обстоятельств; Ввиду утраты для сторон ценности предметов спора

Типы природно-ресурсных конфликтов. В типологии природно-ресурсных конфликтов, необходимо выделить ценностный, статусный и институциональный типы. В **ценностном типе** для конфликтующих сторон право собственности природными ресурсами являются критерием и способом оценки собственной значимости. В природно-ресурсном конфликте **статусного типа** конфликтующие стороны демонстрируют свое превосходство над другими за право владения природными ресурсами. В **институциональном типе** природно-ресурсных конфликтах, институты для спорящих сторон являются инстанцией, которая имеет право принятия решения в утверждении либо опровержении превосходства одной стороны над другой, разрешения и урегулирования конфликта [Матикеева, 2012].

В комплексе научных дисциплин, возможны следующие подходы к изучению природно-ресурсного конфликта:

- Исследование природно-ресурсного конфликта с позиций общей теории конфликтов, выявление его общих и особенных свойств и признаков, носящих географический характер, в частности, изучение природно-

ресурсного конфликта, как одной из разновидностей ресурсного конфликта;

- Исследование природно-ресурсных конфликтов в качестве специфической группы форм общественных взаимодействий с рядом акцентированных аспектов (географическим, этнологическим, классовым и т.д.), которые не свойственны или свойственны в заметно меньшей мере другим группам конфликтов, в том числе и связанных с распределением ресурсов;
- Изучение отдельных аспектов природно-ресурсных конфликтов: политико-географических, социально-географических, экологических и прочих причин их возникновения, непосредственного влияния на территориальные общественные системы различных рангов и т.д. [Матикеева, 2015]

Конфликты должны исследоваться с применением географических методов. Наиболее применимыми для исследования конфликтов представляются методы сбора и обработки информации, используемые в социально-экономической географии.

Во второй главе «**Природный и социальные факторы и условия возникновения природно-ресурсных конфликтов на юге Кыргызской Республики (на примере Ферганской долины)**» рассмотрены методика сбора данных природно-ресурсных конфликтов, дан анализ природным условиям Ферганской долины, её демографической и этнической структуре, а также выявлены закономерности в распространении различных природно-ресурсных конфликтов на юге КР.

В настоящем исследовании дефиниция «Ферганская долина» рассматривается в **двух уровнях** пространственного разрешения. **Нижний:** долина, на котором рассматривается межгорная равнина, ограниченная Кураминским, Чаткальским, Атойнокским и Ферганским хребтами на севере и Туркестанским и Алайским хребтами на юге. Ее граница проходит по осевым частям соответствующих хребтов. **Высокий** уровень рассматривает Ферганскую долину как физико-географическую область. Он включает все административно-территориальные единицы ранга региона (области, города республиканского подчинения), которые, хотя бы, частично располагаются в пределах собственно долины (в физико-географическом ее понимании). На этом уровне рассмотрения площадь долины можно оценить, как сумму площадей, входящих в нее регионов, т. е. в 124,4 тыс. км²

Выделение такого двойного объекта исследования обусловлено характером природно-ресурсного конфликта, как географического явления, в котором требуется сочетать как подходы, характерные для социально-экономической географии, так и знания природной среды и особенностей ландшафтов территории, что более характерно для физической географии [Елацков, 2012].

Заметная часть острых социальных конфликтов на территории Ферганской долины связана с попытками силового перераспределения прав на

распоряжение/использование природных ресурсов. Подобная рабочая гипотеза может рассматриваться в качестве обоснованной при доказанном существовании, как минимум, следующих условий:

- постоянно существующем и нарастающем дефиците определенных природных ресурсов, критически важных для существования и развития хозяйственных систем и общества в определенных частях долины;
- технологической, экономической, экологической и политической невозможности покрыть указанный дефицит природных ресурсов в полном объеме за счет других источников или снизить социальное напряжение иными способами;
- наличии в процессе развития и разрешения конфликтов фактов перераспределения прав обладания, распоряжения и использования тех или иных природных ресурсов [Матикеева, 2018].

Для постсоветских государств Средней Азии начало заложения современных природно-ресурсных конфликтов следует относить к 1970 — 1980 годам. В этот период резко снизилась эффективность действия, построенных в Среднеазиатском регионе в советский период мелиоративных систем, а также начали активно проявляться отрицательные экологические и экономические последствия их использования и существования в среднеазиатских республиках монокультуры хлопка [Бакнелл, Клычникова, Лампетти, 2003]. Это привело к появлению дефицита земельных и водных ресурсов, существенно повлиявшего, как на образ жизни его населения, так и на его политическое устройство. После распада СССР для постсоветских среднеазиатских государств приобрел заметную остроту конфликт интересов между нуждами ирригации и гидроэнергетики [Петров, 2010].

Другим конфликтогенным природным ресурсом в условиях региона являются сельскохозяйственные угодья. Эти конфликты носят международный, трансграничный характер и являются преимущественно внутригосударственными, часто протекают между представителями различных этнических и религиозных сообществ. Как следствие, конфликты из-за сельскохозяйственных земель в Средней Азии сопрягаются с другими видами конфликтов: этническими, религиозными, классовыми и пр. [Матикеева, 2018].

В настоящее время в качестве перспективных видов ресурсов в Ферганской долине рассматриваются минеральные и энергетические (особенно, углеводороды). Борьба за них во многом связана с вопросами урегулирования положения границ Ферганской области Республики Узбекистан и Ошской и Баткенской областей Кыргызской Республики.

Немаловажной причиной конфликтов из-за природных ресурсов являются проблемы, связанные с демаркацией и делимитацией границ с соседними странами, которые уже на протяжении 29 лет создают напряженную ситуацию в приграничных районах Ферганской долины (рис. 1).

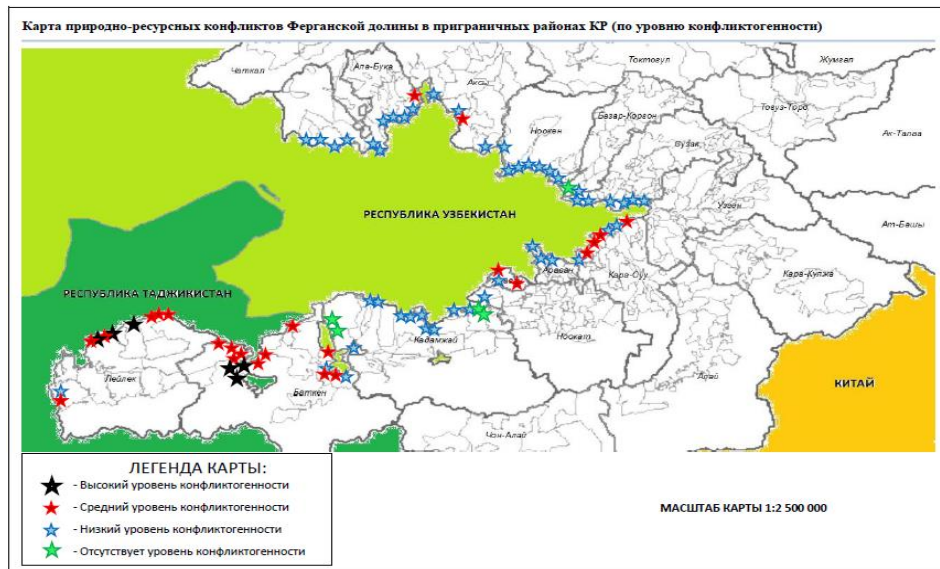

Рис. 1. Карта природно-ресурсных конфликтов Ферганской долины в приграничных районах Кыргызской Республики по уровню конфликтогенности [составлена автором на основе полевых исследований и интервью]

В третьей главе «**Природно-ресурсные конфликты в приграничных районах Кыргызской Республики и пути его смягчения**» рассмотрены внутренние и межгосударственные природно-ресурсные конфликты в приграничных районах КР, а также даны рекомендации по её смягчению.

Одним из катализаторов природно-ресурсных конфликтов в долине, выступает сложившийся дефицит природных ресурсов. Его существование обусловлено следующими факторами:

- естественная неравномерность распределения ресурсных компонентов среды и ограниченные возможности естественного воспроизводства возобновимых ресурсов;
- истощение природно-ресурсного потенциала в результате выработки запасов невозобновимых ресурсов, длительной неправильной эксплуатации природных комплексов, загрязнения окружающей среды, стратегических ошибок и просчетов, допущенных при планировании, создании и эксплуатации систем распределения и использования природных ресурсов (например, поливного водоснабжения);
- несовершенство инженерной инфраструктуры, не позволяющее включать в хозяйственный оборот территории, потенциально пригодные для определенных видов хозяйственной деятельности (сельского хозяйства, добычи полезных ископаемых, энергетики и т.п.);

- дефицит материальных средств — бедность населения, слабая материальная база бизнеса и органов государственной власти, что ограничивает доступ к определенным видам природных ресурсов и территориям для их эксплуатации, а также порождает чрезмерную эксплуатацию (в том числе и незаконную) наиболее доступных природных ресурсов и территорий их сосредоточения;
- административные и политические ограничения, осложняющие или полностью перекрывающие для определенных категорий лиц доступ к природным ресурсам и территориям их сосредоточения.

Таким образом, значительная часть аспектов дефицита природных ресурсов в долине порождена и существует благодаря особенностям хозяйственной деятельности и социального устройства территории. Вследствие этого, они в заметной мере могут быть сглажены или полностью устранены соответствующими хозяйственными, технологическими и социально-политическими преобразованиями.

За время независимости государствами, расположенных на территории Ферганской долины, были предприняты попытки в разрешении противоречий в вопросе делимитации границ, которая в 2017 году завершилась успехом (рис.2).

Карта соотношений делимитированных и неделимитированных границ Кыргызской Республики с Республикой Узбекистан (по областям КР на 01/01/2019)

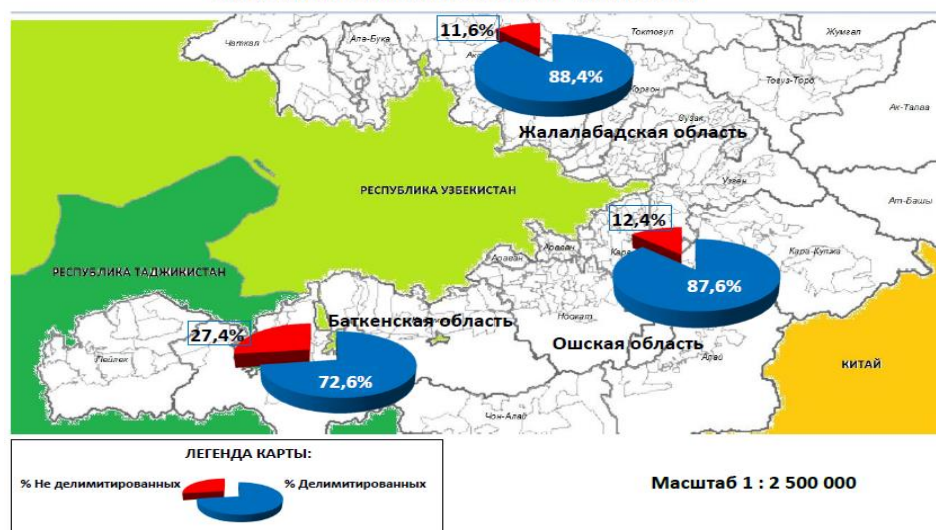

Рис. 2. Карта соотношений делимитированных и неделимитированных границ Кыргызской Республики с Республикой Узбекистан (по областям КР на 01.01.2019 г) [составлена автором на основе официальных источников и материалов областных администраций]

Договор между Кыргызской Республикой и Республикой Узбекистан о кыргызской – узбекской Государственной границе, а также Договор между Кыргызской Республикой и Республикой Таджикистан о кыргызской –

таджикской Государственной границе позволило сдвинуть проблему с мертвой точки. Однако данный Договор был ратифицирован только между Кыргызстаном и Узбекистаном. Жогорку Кенеш КР 28 сентября 2017 г принял государственной Закон «О ратификации Договора между Кыргызской Республикой и Республикой Узбекистан о кыргызской – узбекской Государственной границе, подписанный 5 сентября 2017 г в городе Бишкек».

Наиболее конфликтогенная ситуация сохраняется в Баткенской области, общая протяженность границ спорных территорий составляет **530,06 км**, что в процентном соотношении оно равно **74,3%**. Большая часть протяженности несогласованных границ сохраняется с Республикой Таджикистан **62,7%** или **422,6 км**. Средняя конфликтогенная ситуация сохраняется в Жалалабадской области, т.к. протяженность границ спорных территорий составляет **84,53 км**, что в процентном соотношении оно равно **11,6%**. При этом Жалалабадская область не имеет общих границ с Таджикской Республикой, а граничит только с Республикой Узбекистан в разрезе Ферганской долины. Наименее конфликтогенная ситуация сохраняется в Ошской области, т.к. протяженность границ спорных территорий составляет **58,1 км**, что в процентном соотношении оно равно **22,6%** (рис. 3)

Карта соотношений согласованных и несогласованных границ Кыргызской Республики с Республикой Таджикистан (по областям КР на 01/01/2019)

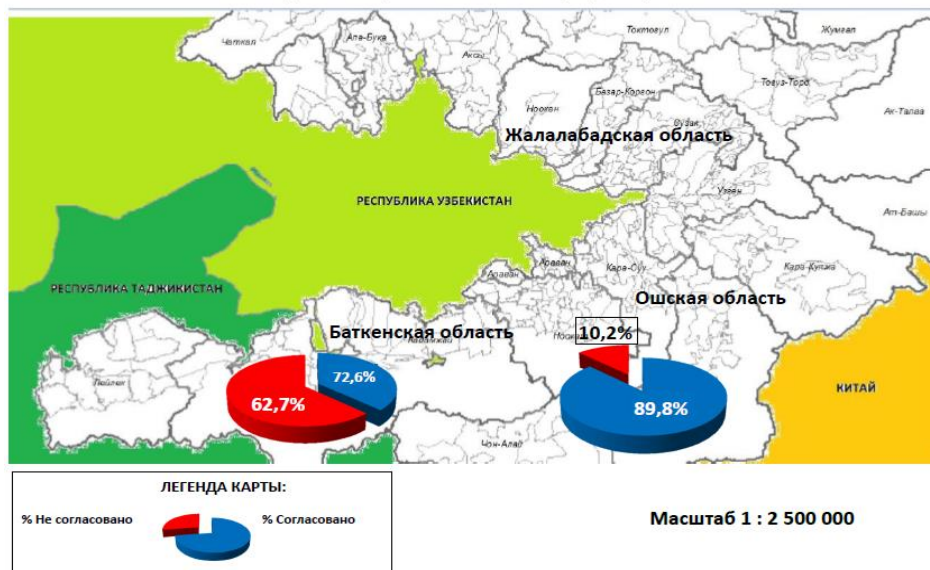

Рис. 3. Карта соотношений согласованных и несогласованных границ Кыргызской Республики с Республикой Таджикистан (по областям КР на 01.01.2019 г) [составлена автором на основе официальных источников и материалов областных администраций]

Важнейшими направлениями преодоления дефицита природных ресурсов в Ферганской долине следует считать:

1. повышение эффективности эксплуатации уже вовлеченных в хозяйственный оборот природных ресурсов и территорий;
2. обеспечение доступа к природным ресурсам, которые могут быть вовлечены в хозяйственный оборот;
3. понижение спроса на природные ресурсы.

Рассмотрим более подробно направления преодоления дефицита природных ресурсов в Ферганской долине:

Первое направление предполагает широкое внедрение в хозяйственную практику долины технологий и технических средств, позволяющих получать максимальную отдачу от вовлеченного в хозяйственный оборот ресурса: снижать транспортные и технологические потери ресурса, уровень загрязнения окружающей среды, рекультивировать территории, утратившие природно-ресурсный потенциал определенного вида хозяйственной деятельности и приспособлять их для иного хозяйственного использования. Это направление преодоления дефицита природных ресурсов весьма сложно и затратно, т. к. эффекты, достигнутые в других направлениях, окажутся краткосрочными и малозначимыми.

Второе направление — повышение доступности ресурсов и территорий их сосредоточения, несколько шире, чем просто обеспечение определенных территорий освоения инженерными коммуникациями. Доступность природных ресурсов должна обеспечиваться наличием у населения и хозяйствующих субъектов средств для их покупки, а также инвестирования в освоение новых ресурсов и территорий. Это существенно расширит рынки сбыта для продукции регионов долины.

Третье направление преодоления дефицита природных ресурсов предполагает коренное изменение системы хозяйствования регионов долины, переход от аграрной специализации к индустриальной и постиндустриальной. Важным вопросом является создание большого количества рабочих мест в отраслях, не связанных непосредственно с эксплуатацией природных ресурсов: обрабатывающей промышленности и сфере услуг. Отток работников из сел более доходные сферы деятельности, будет способствовать заметному снижению спроса на природные ресурсы и территории их использования.

Таким образом, Ферганская долина является геополитическим ядром в Центральноазиатском регионе, в том числе для стран Средней Азии. Решение проблем в полном объеме не гарантирует прекращения или заметного ослабления природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине;

Конфликты в приграничных районах юга Кыргызской Республики связаны не только с доступом к природным ресурсам, но и с комплексом иных проблем. Поэтому борьба за природные ресурсы выступает только в качестве удобного повода для их решения конфликтным путем.

Природно-ресурсные конфликты, связанные с проблемами демаркации и делимитации границ, носит долгосрочный характер. В нынешнее время ПРК

между государствами носит ярко выраженный характер использования природных ресурсов соседних стран без получения прав на ресурсы и территории;

Без снижения общего конфликтного потенциала в долине говорить о прекращении природно-ресурсных конфликтов не приходится.

ВЫВОДЫ

Природно-ресурсные конфликты в Ферганской долине - одна из наиболее распространенных форм противоречий в регионе. Факторами формирования и развития природно-ресурсных конфликтов в долине являются перманентно существующий в последние десятилетия и постоянно нарастающий дефицит природных ресурсов. Основными причинами дефицита природных ресурсов в долине являются неуклонно возрастающая численность и плотность населения, внешние факторы, общее ухудшение состояния природной среды, продовольственной и водной безопасности компонентов.

Таким образом, природно-ресурсные конфликты в Ферганской долине, с точки зрения её географической составляющей, обусловлены:

1. развитием аграрно-индустриального типа хозяйства на территориях всех государств долины;
2. преобладанием сельского населения и его значительной неравномерностью расселения по территории, высокой плотностью и интенсивным ростом численности населения;
3. высотнопоясным характером организации сельского хозяйства с ориентированностью значительной части сельскохозяйственного производства на обеспечение внешних потребностей;
4. бедностью значительной части населения и несовпадением интересов хозяйствующих субъектов в различных частях долины, а также устаревшими технологиями землепользования и водопользования, прогрессирующей деградацией земельных и водных ресурсов под влиянием, как естественных, так и антропогенных факторов;
5. приуроченностью конфликтов к ландшафтным границам, разделяющим территории местных сообществ и государств, а также традиционно сложившиеся ареалы основного и сопутствующего видов хозяйственной деятельности. Такие конфликты наиболее остры на границах анклавов южной части долины.

ПРК в лесном поясе связаны с доступом к лесным ресурсам и прочим землям лесного фонда, в основном пояса еловых, арчовых, тугайных и орехоплодовых лесов. ПРК в зонах крупных водорегулирующих сооружений (водохранилищ, ирригационных каналов и т.п.), связаны как с доступом к воде, так и с преодолениями последствий подъема грунтовых вод (заболачиванием, засолением, подмывом, интенсификацией эрозии).

Распространены также ПРК из-за территорий с крупными разведанными и/или потенциальными запасами минерального сырья (на приграничных участках), местах интенсивной разработки и обогащения минеральных ресурсов, а также в зонах смыва высокотоксичных и радиоактивных отходов.

Воздействие ПРК на социально-хозяйственную систему территории ведет к ухудшению общей социальной, экономической и политической ситуации, в том числе и к снижению возможности доступа к природным ресурсам и разрушению инфраструктуры ресурсопользования.

СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

1. Матикеева, Н.К. «Классификация природно-ресурсных конфликтов» / Н.К. Матикеева// Вестник ОшГУ Материалы международной научно-практической конференции, посвященный 70-летию К. Матикеева. Спецвыпуск. – Ош. - 2012. - С. 345-348// [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.oshsu.kg;
2. Матикеева, Н.К. Пастбищные конфликты или кто виноват? / Н.К. Матикеева// Вестник ОшГУ Материалы международной научно-практической конференции, посвященный 70-летию К. Матикеева. Спецвыпуск. – Ош. - 2012.- С. 425-429 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.oshsu.kg;
3. Матикеева, Н. К. «Этнический фактор в земельно-ресурсном конфликте (на примере Карасуйского района Ошской области)» / Н.К. Матикеева, Расул к. Айгерим // Сборник научных трудов «От понимания локальных конфликтов к использованию шансов развития», выпуск 2, Свободный Университет г. Берлин, КБУ г. Нальчик. - 2014 г.- С. 240 – 251 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.academia.edu ;
4. Матикеева, Н.К. «Подходы к изучению природно-ресурсных конфликтов в географии и смежных науках» / Н.К. Матикеева// Журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана». - Бишкек. - 2015. - № 11. - С. 45-50 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.science-journal.kg ;
5. Матикеева, Н.К. «Экологический фактор природно-ресурсных конфликтов в горнодобывающей отрасли Кыргызской Республики (на примере золоторудных месторождений)» / Н.К. Матикеева// Сборник статей Всероссийской научно-технической конференции «Современные проблемы геологии, геофизики и геоэкологии Северного Кавказа», том VII. - Москва. - 2017. - С. 420-428 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.old.fa.ru ;
6. Матикеева, Н.К. «Методика сбора данных природно-ресурсных конфликтов на территории Ферганской долины» / Н.К. Матикеева// Вестник РГСУ филиал г. Ош КР. – Ош. - 2018.- № 1(17)18. - С. 61-67 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.osh.rgsu.net ;
7. Матикеева, Н.К. «Территориальное распределение основных водных ресурсов Ферганской долины» / Н.К. Матикеева// Вестник РГСУ филиал г. Ош КР. – Ош. - № 1(17)18.- С. 67-74 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.osh.rgsu.net ;
8. Матикеева, Н.К. «Природно-ресурсные конфликты в Центрально-азиатском регионе» / Н.К. Матикеева// Журнал «Актуальные проблемы современности: наука и общество». – Балаково. – 2018. - № 2(19).- С. 8-11 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.cyberleninka.ru ;
9. Матикеева, Н.К. «Исторические аспекты возникновения природно-ресурсных конфликтов в современной Ферганской долины» / Н.К. Матикеева// Журнал «Theoretical & Applied Science». Philaladelphia, USA. - 2018.- № 06(62). - С.84-85 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://T-Science.org> ;

10. Матикеева, Н.К. «Геополитические аспекты природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине» / Н.К. Матикеева// Вестник ОшГУ. – Ош. -2018. - № 3. – С.105-109 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ohsu.kg;
11. Матикеева, Н.К. «Природно-ресурсные конфликты в Ферганской долине, связанные с распадом единой системы эксплуатации и управления природными ресурсами» / Н.К. Матикеева// Вестник ОшГУ. – Ош. -2018. - № 3. – С. 109-112 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ohsu.kg;

РЕЗЮМЕ

Матикеева Назгуль Курманалиевна “Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү чек арага чектеш аймактарындагы табигый ресурстар үчүн болгон конфликттерди (Фергана өрөөнүнүн мисалында): комплекстик-географиялык талдоо” 25.00.24 - Экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык география адистиги боюнча география илиминин кандидаты даражасын алуу үчүн жазылган диссертация

Түйүндүү сөздөр: табигый ресурс конфликттери (ТРК), ТРКнын аймактык өзгөчөлүктөрү, ТРКнын ландшафттык өзгөчөлүктөрү, ТРКнын классификациясы, ТРКнын түрлөрү, ТРКны изилдөөнүн географиялык ыкмалары, ТРК боюнча илимий фактыларды чогултуу ыкмалары, Фергана өрөөнүнүн табигый шарттары, калктын курамы жана жайгашуу типтери, ички ТРКлар, өкмөт аралык ТРКлар, ТРКны геосаясий этаптарга бөлүү, ресурстардын түгөнүшү, институттар жана акторлор.

Изилдөөнүн объектиси - Фергана өрөөнүнүн мисалында Түштүк Кыргызстандын чек ара аймактарындагы табигый ресурс конфликттери.

Изилдөөнүн предмети- Фергана өрөөнүндөгү табигый ресурс конфликттери.

Изилдөөнүн максаты- Фергана өрөөнүндөгү ички жана өкмөт аралык табигый ресурс конфликттерди география илиминин өнүтүнөн талдоо.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө жана талдоо учурда төмөндөгү **изилдөө ыкмалары** пайдаланылды: маалымат чогултуу, байкоо жүргүзүү, статистикалык ыкма, салыштырма-географиялык ыкма, моделдештирүү ыкмасы, географиялык аймактарга бөлүү жана картага түшүрүү.

Изилдөөнүн ачылыштары жана жаңылыгы: "жартылыштык - ресурстар конфликт" түшүнүгү аныкталган; табигый ресурс конфликттерин бир нече илимдин айкалышынан талдоонун ыкмалары сунушталган; Фергана өрөөнүндөгү ТРКнын бир нече түрлөрү ачылган; ТРКны изилдөөнүн географиялык ыкмалары негизделген; ТРКнын кеңири типологиясы жана классификациясы сунушталган; ТРКнын географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрү аныкталган; Фергана өрөөнүндөгү табигый ресурстар конфликттерди жөнгө салуу боюнча сунуштар берилген.

Пайдалануу деңгээли: Изилдөөнүн натыйжалары Кара-Суу районунун Төлөйкөн айыл өкмөтү тарабынан 2018-2019 - жылдары Жайыттарды жана климаттын өзгөрүшүн жөнгө салуу планын түзүүгө жана Ош областынын муниципалдык жана мамлекеттик кызматкерлерине арналган "Конфликттерди башкаруу" курсун окутууга пайдаланылды (Ишке киргизүү актылары бар).

Пайдаланган тараптар: Изилдөөнүн натыйжалары жана сунушталган иш-чаралар тиешелүү институттар тарабынан конфликттердин алдын алуу, чечүү жана табигый ресурстарды ар түрдүү мекемелердин деңгээлинде бөлүштүрүү, пайдалануу жаатында Стратегияларды, Макулдашууларды, Пландарды жана мыйзам-укуктук документтерди иштеп чыгууда пайдаланса болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Матикеевой Назгуль Курманалиевны на тему: «Природно-ресурсные конфликты приграничных районов юга Кыргызской Республики (на примере Ферганской долины): опыт комплексно – географического анализа» на соискание ученой степени кандидата наук по специальности 25. 00. 24. - Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география

Ключевые слова: природно-ресурсный конфликт (ПРК), территориальный аспект ПРК, ландшафтный аспект ПРК, классификация ПРК, типы ПРК, географические методы изучения ПРК, методика сбора данных ПРК, типы структур расселения, закономерности распространения ПРК, внутренние ПРК, межгосударственные ПРК, геополитическая периодизация ПРК, истощение ресурсов, институты, акторы.

Объектом исследования являются природно-ресурсные конфликты приграничных районов юга Кыргызской Республики на примере Ферганской долины.

Предметом исследования являются географические факторы природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине.

Целью работы является исследование географических аспектов природно-ресурсной составляющей внутренних и межгосударственных конфликтов в Ферганской долине.

Методы исследования: сбор информации, наблюдение, исторический, статистический метод, сравнительно-географический методы, метод моделирования, метод географического районирования и картографирования.

Полученные результаты и их новизна: внесено понятие “природно-ресурсный конфликт” в географии; рассмотрены подходы к изучению ПРК в смежных науках; раскрыты различные виды ПРК; обоснованы географические методы в изучении ПРК; предложена развернутая классификация ПРК и ее типология; выявлены географические закономерности возникновения ПРК; даны рекомендации по смягчению ситуации с природно-ресурсными конфликтами на территории Ферганской долины.

Степень использования: результаты научного исследования были внедрены в План управления пастбищами и изменения климата на 2017 и 2018-2022 года Пастбищного комитета Толойконского айыл окмоту Карасуйского района, а так же в процесс обучения по курсу “Управление конфликтами” для специалистов государственных и муниципальных служб Ошской области (имеются акты внедрения).

Область применения основных результатов исследования и предложенные рекомендации могут быть использованы институтами в разработке Стратегий, Соглашений, Планов и нормативно-правовых актов по

разрешению конфликтов, связанные с использованием, распределением природных ресурсов на различных уровнях.

RESUME

of the dissertation by Matikeeva Nazgul Kurmanaliyevna on the topic “Natural resources conflicts on the Southern borders of Kyrgyzstan (on the example of Ferghana valley): the systematic geographic approach” for the completion of the scientific degree of a candidate specializing in 25.00.24.- Economic, social, political and recreational geography.

Key words: natural resources conflict (NRC), the purpose of natural resources conflicts, territorial characteristic of the NRC, landscape characteristics of the NRC, classification of the NRC, geographic methods of study of the NRC, types of the NRC, NRC data collection methodology, natural conditions of Ferghana valley, types of population settlement structures, patterns of distribution of the NRC, internal NRC, intergovernmental NRC, geopolitical periodization of the NRC and exhaustion of natural resources.

Object of the dissertational research is natural resources conflicts on the southern borders of Kyrgyzstan on the example of the Ferghana valley.

Subject of the dissertational research is natural resources conflicts.

The purpose dissertational research is to study internal and intergovernmental natural resources conflicts in Ferghana valley utilizing systematic geographic approach.

The data for dissertation was collected and analyzed with the following methods: collection of secondary data, observation, statistical data, comparative-geographic methods, modeling method and methods of geographic zoning and mapping.

The findings and innovativeness: natural resources conflict was defined from geography standpoint; interdisciplinary approaches to study the natural resources conflicts were employed; a variety of the NRC in Ferghana valley were disclosed; geographic methods of study NRC were justified; detailed classification of NRC and its typology were suggested; geographic patterns of NRC distribution were disclosed; applied recommendations on mitigation of the NRC on the Ferghana valley were proposed.

Practical implications: The results of the research were implemented in the Pasture and Climate Change Management Plan for 2018-2019 by the Pasture Committee of the Toloikon county in Kara-Suu district. The results also were used to teach “Conflict Management” course for the state and municipal officials of Osh oblast (Decree of the implementation is available to review).

The areas of implication: Findings of the research and recommendations can be used by the related institutions to develop the Strategic Plans, Agreements and plans and legal acts to prevent and resolve conflicts; also, findings can be crucial in planning, distribution and restructuring the natural resources at the national and international levels.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда

УДК 913.1:915.333:330.15

Матикеева Назгуль Курманалиевна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТУШТУГУНДӨГҮ ЧЕК АРАГА
ЧЕКТЕШ АЙМАКТАРЫНДАГЫ ТАБИГЫЙ РЕСУРСТАР ҮЧҮН
БОЛГОН КОНФЛИКТТЕРДИ (ФЕРГАНА ӨРӨӨНҮНҮН
МИСАЛЫНДА):КОМПЛЕКСТИК-ГЕОГРАФИЯЛЫК ТАЛДОО**

25.00.24. – экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык география

География илиминин кандидаты деген наам алуу үчүн жазылган
диссертациянын авторефераты

Бишкек- 2019

Иш Ош мамлекеттик университетинде аткарылган

Илимий жетекчи:

Россия илимдер академиясынын
география институтунун
ага илимий кызматкери,
география илимдеринин доктору
Гуля Алексей Николаевич,
Москва шаары

Расмий оппоненттери:

Кыргыз улуттук илимдер академиясы Суу
проблемалары жана гидроэнергетика
институтунун директору, география
илимдердин доктору, доцент
Чонтоев Догдурбек Токтосартович;

Ж. Баласагын атындагы КУУнун Мамлекеттик
жана муниципалдык башкаруу факультетинин,
“Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу”
кафедрасынын доценти, саясат илимдеринин
кандидаты

Мамбеталиева Эркайым Жумамудуновна

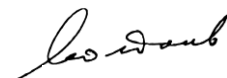
Жетектөөчү мекеме: К. Карасаев атындагы БГУнун Экология жана
менеджмент факультети, Бишкек ш., К. Карасаев к., 10

Диссертация 2019-жылдын 24 –майында саат 15.30 дө И. Арабаев атындагы
Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ош мамлекеттик университетинин
алдындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук
даражасын ыйгаруу боюнча түзүлгөн Д 25.17.565 Диссертациялык кеңеште
корголот. Дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков к., 51

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин борбордук китепканасынан жана <http://arabaev.kg/ds.kg>
сайтынан таанышууга болот. Дареги: 7200026, Бишкек ш., Раззаков к., 51

Автореферат 2019 – жылдын “23”- апрелинде таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
география илимдеринин
кандидаты, доцент

К. О. Молдошев

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Актуалдуулугу. Конфликттин - карама-каршылыктын келип чыгуу себептерин талдоо илимдин бардык тармактарына, ошондой эле коомдун өз ара байланыштарын изилдөөчү социалдык-экономикалык географияга да тиешелүү маселе болуп саналат. Көптөгөн социалдык-коомдук процесстер сыяктуу карама-каршылык боло турган аймактын да өзгөчөлүктөрү бар, анын өзөгүн ресурстук фактор түзөт. Анын келип чыгышына кызыктар тараптардын белгилүү бир аймакка жана ресурска ээ болууга умтулуусу себеп болот. Ошондуктан конфликттин келип чыгышын географиялык жактан талдабай туруп, ага толук аныктама берүүгө мүмкүн эмес.

Конфликттин келип чыгыш себебин далилдөөдө географиялык факторлордун конфликттин өнүгүшүнө тийгизген таасирин аныктоо, каршылашкан тараптардын бул же тигил жаратылыш байлыгына ээ болуу үчүн ресурстарды жайгашкан ордуна карай бөлүштүрүү талаптарын талдоодо географиялык изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшү негизги багыт болуп саналат.

Азыркы мезгилде калктын өсүшү менен табигый байлыктарга ээ болуш үчүн аракеттер абдан катуу жүрүп, чыңалуу абалына жетип турган аймактын бири болуп түндүгүнөн Фергана-Чаткал-Курама тоолору, түштүгүнөн жана чыгышынан Туркестан-Алай тоолору менен курчалып жаткан, тоо арасындагы кеңири түздүк болгон Фергана өрөөнү саналат. Өрөөндү курчап турган тоолордон Орто Азиядагы эң ири дарыялардын бири болгон Сыр-Дарыянын куймалары башталып, бүтүндөй Фергана өрөөнүн суу менен камсыз кылып турат. Өрөөндүн ыңгайлуу географиялык абалы миндеген жылдардан бери калктын жашоосуна жана чарбачылык кылуусуна жагымдуу болгондуктан тарыхый мезгилден бери конфликттин (карама-каршылыктын) аймагы болуп келген.

Өрөөндүн социалдык-чарбалык жактан калыптанышы көптөгөн конфликттер менен коштолуп турган. Конфликттер белгилүү аймактарга жана жаратылыш байлыктарына ээлик кылуу максатында этностор, мамлекеттер жана коомдук түзүлүштөр арасында тынымсыз болуп келген көрүнүш. Кийинки мезгилде конфликттердин Фергана өрөөнүндө кескин күчөп кетиши СССРдин таралышы менен бирдиктүү социалдык, саясий, экономикалык, маданий жана өз ара байланыш системаларынын Постсоветтик мейкиндикте бузулушунун натыйжасында болгон.

Фергана өрөөнү Кыргызстан, Өзбекстан жана Тажикстан республикаларынын чарбалык өнүгүүсүндө негизги аймак болсо, жаратылыш байлыктары (суу, жер, кен жана энергетика) республикалардын өнүгүшүндө жана коопсуздугунда эң маанилүү фактор болуп саналат. СССР мезгилиндеги бирдиктүү чарбалык системанын бузулушу жана алардын улуттук чарбага трансформацияланышынын натыйжасында, өткөөл мезгилде Фергана өрөөнүндө жаратылыштык-ресурстук фактордун чарбадагы мааниси кескин өсүп кетти. Ошону менен бирге конфликттин күчөп кетишине Фергана өрөөнүндөгү саясий түзүлүштөрдүн Советтик доорго чейин тарыхый өнүгүү

өзгөчөлүктөрү эске алынбай, Совет доорунда мамлекеттик чек аралардын так эмес бөлүнүшү себеп болгон.

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгон мезгилден баштап, Союз мезгилиндеги Фергана өрөөнүнүн чек ара аймагындагы жаратылыш байлыктарына жана жерге болгон ээлиги чектелген абалда кысымга учурады. Анын натыйжасында Өзбекстан жана Тажикстан менен чектешкен аймактарында этностор аралык конфликттер күчөп, айрым учурда курал колдонууга чейин жетти. Азыркы мезгилде Фергана өрөөнүнүн Өзбекстан жана Тажикстан менен чектешкен жана тоолуу аймактарында республиканын 50% ке жакын калкы жашайт. Чектеш аймактарда республикада чоңдугу боюнча экинчи жана үчүнчү орунда турган негизги өнөр-жай жана социалдык-маданий борбор болгон Ош жана Жалал-Абад шаарлары жайгашкан.

Өрөөндүн чек ара аймагында стратегиялык мааниге ээ болгон пахта өстүрүүчү жана айыл-чарбасы өнүккөн калктуу конуштар орун алган. Ал эми тоо этектеринде республикадагы баалуу металлдардын кен байлыктары, жылуулук-энергетикалык жана түстүү металлдардын ресурстары жайгашкан. Бирок ал аймактарда Кыргызстандын башка аймактары менен байланыштырып турган транспорттук система начар өнүккөндүктөн, чек арада жашаган эл коншу өлкөлөрдүн аймагы аркылуу өтүүгө аргасыз болушкандыктан, улуттар аралык конфликттердин тез-тез чыгышы байкалган.

Фергана өрөөнүндөгү чектеш аймактарда жаратылыш байлыктарынын кайсыл республикага таандык экендиги аныкталбагандыктан, аларды иштетүү конфликттин өрчүп кетишине алып келгендиктен өрөөн экономикалык, саясий жана гуманитардык жактан эң кооптуу аймакка айланган.

Фергана өрөөнүнүн чектеш аймактарындагы жаратылыш байлыктарынын келип чыга турган конфликттерди изилдөө илимий жана практикалык жактан өтө актуалдуу.

Диссертациянын темасынын илимий программалар жана илимий изилдөө темалары менен байланышы. Илимий изилдөөнүн темасы Фольсваген фонду тарабынан каржыланган Берлин шаарындагы Эркин университетинин (ФРГ), Кабардино-Балкар университетинин (Нальчик, РФ), Ош мамлекеттик университетинин (КР) Эл аралык “Конфликты и развитие” проектиси тарабынан сунушталган. Проекти конфликтология багытындагы эмпирика-аналитикалык изилдөөлөрдү жүргүзүп, алынган маалыматтарды окуу процесстерге киргизүүгө мүмкүнчүлүк берди жана Фергана өрөөнүнүн чек ара аймактарындагы жаратылыш ресурстарынан пайда боло турган конфликттердин диссертациялык иште толук чагылдырышына өбөлгө түздү.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты Фергана өрөөнүнүн чек ара аймактарында жаратылыш байлыктары үчүн болгон ички жана мамлекеттер аралык конфликттерди географиялык багытта изилдөө болуп саналат. Максатка жетиш үчүн төмөнкү **милдеттерди** аткаруу зарыл:

- Жаратылыш байлыктары үчүн боло турган конфликттерге аныктама берүү, алардын келип чыгуу өзгөчөлүктөрүн, айырмачылыктарын, өз ара байланыштарын талдоо;

- Фергана өрөөнүнүн шартында жаратылыш байлыктары үчүн боло турган конфликттердин себептерин жана өнүгүшүн, чарбачылыктын жайгашуу өзгөчөлүктөрүнө, жаратылыш байлыктарынын жана көлөмүнүн калктын жашоо шартына тийгизген таасирин, социалдык структуранын жаратылыш байлыктарга карап калыптанышын аныктоо;

- Акыркы он жылдын ичинде Фергана өрөөнүндөгү чектеш жерлерде курч абалда болуп өткөн конфликттердин аймактарын аныктоо, каршылашкан жактардын социалдык структурасын жана составын, конфликттин негизги себептерин жана жүрүшүн анализдөө;

- Фергана өрөөнүнүн чектеш аймактарында акыркы он жылдын ичинде келип чыккан жана өнүгүп жаткан конфликттерди талдап, жаратылыш ресурстарын пайдаланууга чектөө киргизүүгө жасалган иш-аракеттерди талдоо жана жаратылыш ресурстарына болгон мамилени өзгөртүүдө конфликттердин тийгизген таасирин аныктоо.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы. Диссертациялык изилдөөнүн жаңылыгы төмөнкүлөрдөн турат:

- Географияга “Жаратылыштык-ресурстук конфликт” деген түшүнүк киргизилип, бири-бирине жакын болгон илимдердин жаратылыштык-ресурстук конфликттерди изилдөө ыкмалары сунушталды;

- Изилденип жаткан аймактагы жаратылыштык-ресурстук конфликттердин көп түрдүүлүгү аныкталды;

- Жаратылыштык-ресурстук конфликттерди изилдөөнүн географиялык методдору негизделди;

- Жаратылыштык-ресурстук конфликттер классификацияланып, аны типологиясы (классификациясы) берилди;

- Жаратылыштык-ресурстук конфликттин географиялык мыйзам ченемдүүлүгү аныкталды;

- Кыргыз Республикасынын түштүк аймагындагы жаратылыш ресурстары үчүн боло турган конфликттерди алдын алуу сунуштары берилди;

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Изилдөөнүн теориялык багыты жаратылыш-ресурстарын пайдалануунун жана бөлүштүрүүнүн стратегиялык планын түзүүдө, конфликттерди туура чечүүдө чоң ролду ойнойт. Изилдөөнүн жыйынтыктарын мамлекеттик уюмдарда, Өзгөчө кырдаалдар министрлигинде, Тышкы иштер министрлигинде, Айыл-чарба министрлигинде, Өнөр-жай жана суу чарба министрлигинде, Өнөр-жай, энергетика жана жер ресурстарын пайдалануу комитетинде, мамлекеттик айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарба агенттигинде, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу жана жайыт комитеттеринде ж.б. уюмдарда колдонууга болот. Изилдөөдөгү жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттерди аныктоо методологиясы конфликттин алдын алуу иш чараларын жүргүзүүдө, чарбалык, райондук жана мамлекеттик деңгээлдеги мекемелерде колдонулат. Илимий изилдөөнүн практикалык баалуулугу болуп Фергана өрөөнүнүн чек ара аймактарындагы жаратылыш ресурстары үчүн боло турган конфликттерди алдын алуу иш-чараларын жүргүзүү сунуштары саналат.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Жаратылыш ресурстары үчүн болгон түрдүү деңгээлдеги (айыл өкмөтүнүн, райондордун ж.б.) конфликттерди чечүү, табигый ресурстарды натыйжалуу пайдалануу экономикалык өнүгүүгө өбөлгө түзөт. Диссертациядагы сунуштар Фергана өрөөнүнүн чек ара аймактарындагы жаратылыш ресурстарын натыйжалуу пайдаланууга негиз болуп, аларга болгон суроо-талаптарды азайтып, конфликттердин келип чыгышын басаңдатат.

Изилдөөнүн деңгээли. Фергана өрөөнүнүн чегара аймактарында жаратылыштык-ресурстук конфликттин маанилүүлүгүнө карабай азыркы күнгө чейин фундаменталдык географиялык изилдөө аз гана жүргүзүлгөн. Ал табигый ресурстардын конфликтке алып келиши илимдердин биргелешкен абалында аз изилденгендигинен келип чыккан, б.а. чек ара аймагындагы жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттин түрдүү багыттагы илимдер тарабынан аз изилденгендиги жана анын татаалдыгы негизги себеп болуп калган. Конфликттердин келип чыгуу себептери жана жыйынтыктары өз ара тыгыз байланышып трансформацияланбагандыктан табигый ресурстардан келип чыккан конфликтти бул же тиги ресурска таандык болгон “таза түрдөгү” конфликтти деп бөлүүгө мүмкүн эмес.

Диссертациядагы коргоого алып чыга турган негизги маселелер.

- Жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттер ар түрдүү себептердин жана фактылардын негизинде келип чыгышы талданып, жергиликтүү элдердин жаратылыш байлыктарын пайдалануусуна жана аны иштетүүсүнө жооптуу ишканалардын натыйжалуу иштешин камсыз кылуу маселелери;

- Фергана өрөөнүндөгү жаратылыш байлыктарына ээлик кылууда бирдиктүү чарбалык мейкиндиктин жана аймактын бүтүндүүлүгүнүн бузулушунун баштагы калыптанып калган мекемелер аралык байланыштардын үзүлүшүнө тийгизген таасири астында түрдүү деңгээлдеги мекемелердин жана коомчулуктун ортосунда жаратылыш ресурстарына ээ болуу аракетинин конфликтке алып келиши;

- Фергана өрөөнүндө бирдиктүү чарбалык мейкиндиктин бузулушу жана саясий жактан бөлүнүп калышынын көптөгөн социалдык, тарыхый, демографиялык ж.б. себептер менен коштолушу, географиялык фактор ландшафттык-аймактык өзгөчөлүктөрү, жер-суу ресурстарынын бийиктик алкактар боюнча бөлүнүшү, калктын санынын, өндүрүштүк жана транспорттук уюмдардын жана этникалык бирдей эмес жайгашышы;

- Фергана өрөөнүнүн Кыргыз Республикасына таандык болгон бөлүгүндө чарбанын традициялык тармактары жакшы өнүккөндүктөн, жаратылыш ресурстарынын жетишсиздиги конфликттин негизги өзөгү болуп, келечекте карама-каршылыксыз өнүгүү үчүн айыл чарбасынын кирешелүү түрлөрүн өркүндөтүү, жаратылыш байлыктарын сарамжалдуу пайдалануу жана чарбанын аймакка мүнөздүү болгон түрүнө басым жасоо зарылчылыгы;

Изилдөөчүнүн жекече салымы. Жаратылыш ресурстары үчүн келип чыккан конфликттин илимий жактан аз изилденгендигине байланыштуу изденүүчү тараптан “жаратылыш ресурстарынын конфликтти” деген

географиялык илимий түшүнүк киргизилип, география жана ага жакын болгон илимдерде жаратылыш ресурстарынан пайда боло турган конфликттердин теориялык негизи түзүлүп, анын классификациясы жана типологиясы сунушталды. Фергана өрөөнүндөгү жаратылыш ресурстары үчүн боло турган конфликттердин келип чыгуу себептеринин географиялык мыйзам ченемдүүлүгү аныкталды жана аны алдын алуу иш чаралары сунушталды. Фольсваген Эл аралык “Конфликты и развитие” фондунун каржылоосунун натыйжасында Ош мамлекеттик университетинин окуу планына (КПВ) киргизилип, Окумуштуулар кеңешинде диссертациянын темасы бекитилди. Изилдөөнүн ПРК боюнча тыянактары Жайыт комитетинин 2017 жана 2018-2020 ж.ж. планына киргизилди. USAID проекти боюнча “Ынтымак” радиосунда радиосабактар өткөрүлдү (2013,2014 ж.ж) жана Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы кадрдык кызмат менен бирдикте “Управление конфликтами” деген темада мамлекеттик жана муниципалдык кызматтардын адистерине семинар өткөрүлдү. (2017 ж.)

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациянын негизги жыйынтыктары төмөнкү эл аралык илимий-практикалык, республикалык жана аймактык конференцияларда талкууланды: профессор К. Матикеевдин 70- жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Ош ш. КР; 2012 ж.); Берлин шаарындагы Эркин университетинин, Кабардино-Балкар университетинин, Ош мамлекеттик университеттерин окумуштууларынын катышуусунда өткөн “От понимания локальных конфликтов и использованию шансов развития” деген эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Нальчик, ОшГУ, Ош шаары, 2012 ж.); Бүткүл Россиялык “Современные проблемы геологии, геофизики и геоэкологии Северного Кавказа” деген илимий-техникалык конференцияда (г. Есентуки, РФ., 2017 ж.) талкууланды.

Диссертациянын жыйынтыгы. Жалпы көлөмү 4,3 б.т. болгон 11 макалада берилген.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган 98 аталыштагы адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. 15 таблицадан жана 13 сүрөттөн туруп, компьютерде 170 бет терилген.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугу мүнөздөлүп, максаты жана милдеттери, экономикалык жана практикалык мааниси аныкталып, изилдөөнүн жаңылыгы жана изилденүү деңгээли такталды.

Биринчи бөлүмдө - “**Жаратылыш ресурстарынан келип чыккан конфликттердин географиясынын илимий -методологиясы**” талданып, жаратылыш ресурстарынан келип чыккан конфликттердин себептери такталып, “жаратылыштык- ресурстарынын конфликти” деген түшүнүк киргизилип, анын негизги максаты аныкталып, жаратылыш ресурстарынан келип чыккан конфликттер классификацияланды. Конфликттин эң кеңири таркалган түрү болуп жаратылыш ресурстары үчүн түрдүү деңгээлде жүргөн күрөш саналат. Жаратылыштык- ресурстук конфликти (ЖРК) – бул коомдук топтордун белгилүү бир сапаттагы жаратылыш ресурстарына ээлик кылуу үчүн жүргүзгөн күрөшү. Жаратылыштык-ресурстук конфликтти адам коому менен жаратылыш ресурстарын ортосунда эки түрдүү багытта жүргүзүлөт: **ээлик кылуу** (мүмкүнчүлүк) жана ресурстун сапатын **сактап калуу**. Ошондуктан жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттин жаратылышты пайдаланууну, аймактык коргоону белгилүү бир багытта жүргүзүп, жаратылыш комплекстеринин сапатынын төмөндөп кетишин илимий жактан аныктап, көп түрдүүлүктүн азайышы, ландшафттын түшүмдүүлүгүнүн жана баалуулугунун төмөндөшү, аймактын чарбалык багытынан четтеп кетишине каршы көрүлгөн иш катары кароо зарыл [Бармин, Шуваев, Иолин, Асанова, Колчин, 2011]. Ал төмөнкү багыттарда жүргүзүлүшү зарыл:

- Жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттин максаты бир топтун кызыкчылыгы үчүн талаш аймактагы жаратылыш ресурстарын мажбурлоо жолу менен бөлүштүрүү;

- Талаш аймактагы жаратылыш ресурстарынын чарбалык маанилүүлүгүн айрым топтун таасиринен сактап калуу;

Жаратылыштык- ресурстук конфликтти географиялык жагдайда **эки** түрдүү көз караштан (аймактык жана ландшафттык-геоэкологиялык) келип чыгат. **Аймактык** көз карашта жаратылыштык-ресурстук конфликттин келип чыгышында кайсыл бир аймактын жана анын ресурсунун өздөрүнө таандык экендигин каршылашкан тараптардын коюшу. **Ландшафттык-геоэкологиялык** көз караштан келип чыккан конфликтти кокустуктан (капыстан) же талаш аймактын чарбалык маанисин жоготуу максатында атайлап уюштурулат. Бирок жаратылыштык- ресурстук конфликти “таза” бир багыттагы (аймактык же ландшафттык геоэкологиялык) карама-каршылыкты камтыбастан, бир нече багыттагы талаштарды камтыйт. Жаратылыштык-ресурстук конфликтинин үчүнчү формасы болуп **аралаш** конфликти саналат. Конфликттин аралаш формасына жаратылыш ресурсунун бир нече түрүнө ээлик кылууга болгон умтулуу кирип, биринчиси алгачкы абалда сактап калууга, экинчиси олуттуу өзгөртүүгө аракет кылат. Жогоруда айтылгандардын негизинде жаратылыштык-ресурстук конфликтинин төмөнкүдөй классификациясы сунушталат, (**таблица 1.**)

**Таблица 1. - Жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттердин классификациясы
[көп жылдык байкоолордун жана талаа изилдөөлөрүнүн негизинде автор тарабынан түзүлгөн]**

Жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттин түрлөрү	Жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттин белгилери
Талаш-тартыштуу жаратылыш ресурстарынын түрлөрү	Кен байлыктары(чийки зат жана минералдык) Жер ; Суу ; Жайыттар; Токойлор; Жаратылыш-рекреациондук; Биологиялык; Энергетикалык; Аба мейкиндиги
Ресурстардын талашка түшкөн типтери	-Жашоо үчүн зарыл болушу; -Ресурстардын келечеги;
Конфликттин себептери	-Табигый ресурстардын мейкиндикте жана жасалма жол менен бөлүнүшү; -Жаратылыш ресурстарын өздөштүрүүгө же анын сапатын төмөндөтүү үчүн бир тараптын аракети; -Үчүнчү жактын аракети;
Конфликттин максатка ылайык келиши	-Чындыкта чечилген (конфликтсиз ресурска ээ болуу, башка мүмкүнчүлүктүн жоктугу); -Калыс эмес чечилген (ресурска ээ болууну ылайыктатып чечүү);
Конфликт болуучу аймактар	-Аймактын ичиндеги (бөлүнгөн, кластердик, аймактык); -Сырткы; -Аралашкан;
Ресурска ээ болуу укугунун мүнөзү	-Аймактагы ресурсту иштетүү (ресурска ээ болуу укугу жок); -Ресурска ээ болуу, <u>укуксуз</u> аймакка өз алдынча ээлик кылуу; -Ресурска жана аймакка ээлик кылуу укугу менен; -Ресурстарды сактоо укугу менен;
Талаш ресурстардын таандыгы	-“Өзүнүкү”; -“Башканыкы”; -“Үчүнчү тараптыкы”;
Кызыктар тараптардын конфликттеги катышы	-Конфликттин капыстан пайда болушу; -Конфликттин кызыкчылык жок жерден пайда болушу;
Чырдашкан тараптардын саны, мүнөзү жана уюштуруу денгээли	-Жеке адамдар ортосунда; -Тараптар ортосунда; -Мекемелер ортосунда; -Тараптардын жана жеке адамдардын ортосунда; -Жеке адамдардын жана мекемелердин ортосунда; -Тараптардын жана мекемелердин ортосунда;
Чырдашкан аймактын географиялык чегин	-Мамлекеттин ичиндеги; -Мамлекеттер аралык; -Биргелешкен;
Чатакташкан жактардын курамы	-Эки тараптуу; -Көп тараптуу; -Аралаш;
Башка чыр-чатак	-Жекече, жаратылыштык-ресурстар конфликттер;

Отформатировано: Отступ: Слева: -0,53 см

Отформатировано

Отформатировано: киргизский

Отформатировано: Отступ: Слева: -0,53 см

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано

Отформатировано

менен болгон байланышы	-Аралашкан; -Кошумча;
Күрөшүү жолдору	-Ачыкка чыгуу (мыйзамдуу жана мыйзамсыз); -Чыгымга алып келүүсү (мыйзамдуу жана мыйзамсыз);
Каршылашкан тараптардын мамилеси	-Талаш маселелер боюнча кызматташуу; -Келечекте мамилени калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгү; -Талаптардын бири-бирине дал келбестиги;
Конфликттин келип чыгуу убактысы	-Күтүүсүздөн пайда болуучу; -Тез өнүгүүчү; -Узак убакытта өнүгүүчү;
Өтүү убакыты	-Кыска мөөнөттү; -Орто мөөнөттү; -Узак мөөнөттү; -Эң узак мөөнөттү;
Конфликттин деңгээли боюнча	Күчкө салып тартып алуу; Күчкө салбай тартып алуу
Чечүү жолдору	-Бир тараптын толук жеңиши; -Тараптардын келишимге келиши; -Сырткы күчтөрдүн таасиринде токтолушу; -Баалуулугун жоготкон мезгилде токтолушу;

Жаратылыштык- ресурстук конфликттин типтери. Жаратылыштык-ресурстук конфликттер баалуулугуна, статусуна жана институтционалдык абалына карап типтерге бөлүнөт. Баалуулугуна карап бөлүнгөндө каршылашкан жактардын жаратылыш ресурстарына ээлик кылуу ченеми жана жолу болуп ресурстун жеке мааниси алынат. Статустук типте каршылашкан жактар жаратылыш ресурстарына ээлик кылуу үстөмдүгүн көрсөтөт. Ал эми институтционалдык типте жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликтте каршылашкан жактар үчүн бийликтин баскычтарынын чечимдери негиз болот. Чечимде ресурска ээ болуу укугун бул же тигил тарапка ыйгарып конфликт жөнгө салынат [Матикеева, 2012]. Жаратылыштык- ресурстук конфликттерди изилдөө бири-бирине жакын болгон илимдердин бирдиктүү жыйынтыгына ылайык төмөнкү багытта жүргүзүлүшү зарыл:

- Жаратылыштык- ресурстук конфликттин теориялык көз карашта (багытта) изилдөө аркылуу анын географиялык жалпы мыйзамын жана өзгөчөлүктөрүн аныктоо, б.а. жаратылыштык- ресурстук конфликттин жалпы конфликттин бир тармагы катары кабыл алуу;
- Жаратылыштык- ресурстук конфликттин коомдогу түрдүү топтордун көз карашына (географиялык, экологиялык, таптык, ж.б.) карап, ресурс кимге таандык же таандык эместигине карабай изилдөө;
- Жаратылыштык- ресурстук конфликттерин саясий-географиялык, социалдык-географиялык жана экологиялык багыттар боюнча аймактагы коомдук түзүлүштүн баскычтарынын тийгизген таасирине карабай изилдөө. [Матикеева, 2005]. Географиялык конфликттерди изилдөөдө кеңири колдонулуучу методдор болуп экономикалык-социалдык географияда колдонулуучу маалыматтарды топтоо жана кайра иштеп чыгуу методдору саналат.

Экинчи бөлүм. **“Кыргыз Республикасынын түштүгүндө жаратылыштык-ресурстук конфликттеринин жаратылыштык жана социалдык факторлору, келип чыгуу шарттары (Фергана өрөөнүнүн мисалында)”**. Бөлүмдө Фергана өрөөнүндө жаратылыш ресурстарынан келип чыккан конфликттер талданды, методикасы аныкталып, өрөөндүн жаратылыш шартына мүнөздөмө берилип, калкынын өсүшү, этникалык курамы талдоого алынды. Кыргызстандын түштүгүнө таандык чек ара аймактарында жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттердин таркалуу мыйзам ченемдүүлүгү талданды. Изилдөөдө Фергана өрөөнүндө карама-каршылыктардын алып келген зыяндарынын дефинициясы аймактык деңгээлде **эки баскычта** каралды. **Төмөнкү баскычта** өрөөн түндүгүнөн Курма, Чаткал, Ат-Ойнок жана Фергана; түштүгүнөн Туркестан-Алай тоолору менен курчалып жаткан өзүнчө аймак катары каралып, чек аралары тоо кырлары аркылуу өткөндүгү такталды. **Жогорку баскычта** Фергана өрөөнү физикалык-географиялык область катары каралып, аймактык башкаруу системаларынын бутактары жөнүндөгү (область, республикага баш ийген шаарлар, райондор, айыл өкмөттөрү) маалыматтар берилип, өрөөндүн өзүнө таандык болгон (чет жакаларын кошпогондо) аймактын жалпы аянты 124,4 миң чарчы чакырым экендиги тастыкталды. Аймактарды эки багытка бөлүп караганда жаратылыштык-ресурстук конфликттин мүнөзүн, географиялык абалын социалдык-экономикалык география; ал эми аймактын ландшафтынын өзгөчөлүгүн физикалык география изилдеши керек. [Елацков, 2012].

Фергана өрөөнүнүн чек ара аймактарында жаратылыш ресурстарынан келип чыккан чыр-чатактарды көп учурда күч колдонуу менен чечүүгө аракет жасалат. Чыр-чатактарды чечүү аракеттеринде төмөнкү фактылардын эске алынышы зарыл:

- Чектеш аймактарда чарбалык жана коомдук түзүлүштөрдүн өнүгүшүнө жана калктын жашашына эң керектүү болгон жаратылыш ресурстары үчүн, айрым жаратылыш ресурстарына болгон талаптардын өсүп жатканына байланыштуу келип чыккан конфликттер;

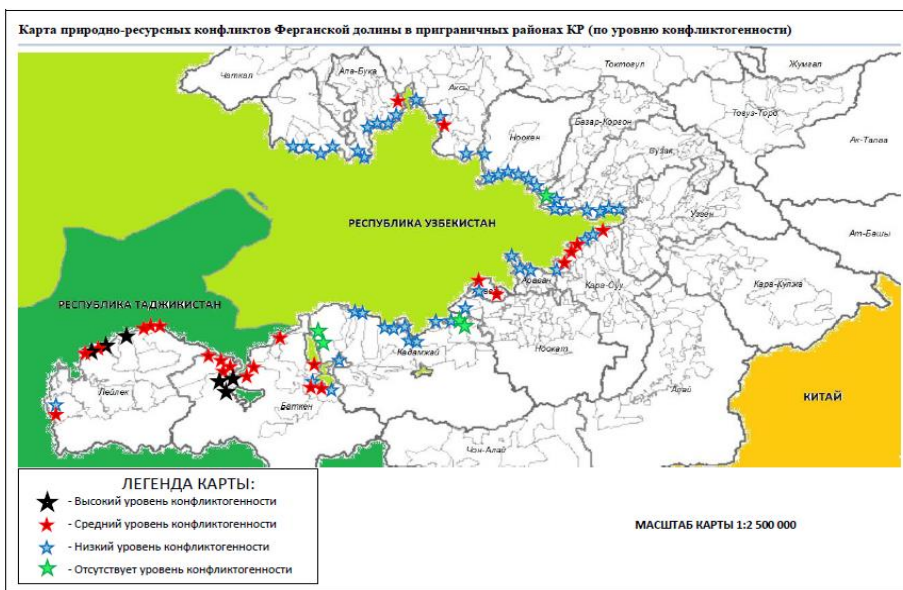
- Жаратылыш ресурстарынын жетишсиздигин технологиялык, экономикалык, экологиялык жана саясий жактан башка каражат булактарынын эсебинен чечүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жоктугу;

- Конфликттин өнүгүү жана аны чечүү этаптарында жаратылыш ресурстарын кайра бөлүштүрүү жана ага ээлик кылуу көйгөйлөрүнүн бардыгы [Матикеева, 2018]

Орто Азиядагы Советтик доордон кийин өз алдынчалыкка ээ болгон азыркы республикаларда жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликттердин келип чыгышы 1976-1980-ж.ж. башталат. Бул мезгилде Совет доорунда курулган сугат системаларынын таасири азайып, Орто Азия республикаларында пахта аянтынын басымдуулук кылышы менен экологиялык жана экономикалык көйгөйлөр келип чыкты [Бакнелл, Кличникова, Лампетти, 2003]. Анын натыйжасында жер-суу ресурстарына болгон талап күчөп, калктын жашоо шартында жана саясий түзүлүшүндө өзгөрүүлөр жүрүп, ресурстардын жетишсиздиги сезиле баштады. Бул көрүнүш Совет доорунан

кийин өз алдынча болуп бөлүнгөн Орто Азия өлкөлөрүндө курч мүнөзгө өтүп, конфликттин өрчүшүнө өбөлгө түздү. Сугат жана энергетикалык тармактар конфликттин очогуна айланды [Петров, 2016].

29 жылдан бери Фергана өрөөнүнүн чектешкен аймактарда чыңалган кырдаалды пайда кылган жаратылыштык -ресурстук конфликттердин олуттуу себептеринин бири- коңшу мамлекеттер ортосундагы чек араларды демаркациялоо жана делимитациялоо менен байланыштуу болгон көйгөйлөр эсептелет (сүрөт 1).

Сүрөт 1. Кыргыз Республикасынын чектеш райондорундагы Фергана өрөөнүндөгү жаратылыштык- ресурстук конфликттеринин өрчүү деңгээли боюнча картасы [талаа изилдөөлөрүнүн жана интервьюнун негизинде автор тарабынан түзүлгөн]

Айыл-чарба жерлери конфликтти пайда кылуучу экинчи фактор болуп саналат. Конфликттин бул түрү эл аралык, аймактык мүнөзгө ээ жана мамлекеттин ичинде, айрым учурда улуттар жана диндик топтордун ортосунда боло турган иш-аракетти пайда кылат. Айыл-чарба жерлери үчүн болгон конфликт башка конфликттин түрлөрү (улуттар аралык, диндер аралык, топтор аралык ж.б.) менен тыгыз байланышта өтөт [Матикеева, 2018].

Фергана өрөөнүнүн чектеш аймактарында минералдык жана энергетикалык ресурстар (айрыкча углеводороддор) келечектүү байлыктар болуп саналат. Аларга ээлик кылуу үчүн болгон күрөштү күчөтпөө максатында Узбекстан менен Кыргызстандын Жалал-Абад, Ош облусунун; Тажикстан

менен Баткен облусунун ортосундагы чек ара маселелерине байланышкан көйгөйлөрдү тез арада чечүүнү жана тактоону талап кылат

Үчүнчү бөлүм. **“Кыргыз Республикасынын чектеш райондорундагы жаратылыштык-ресурстук конфликттери жана аны жеңилдетүүнүн жолдору”**. Бөлүмдө Кыргыз Республиканын чек ара аймактарындагы жаратылыш ресурстары үчүн болгон ички жана мамлекеттер аралык конфликттер талданып, аны болтурбоо иш чаралары сунушталат. Жаратылыш ресурстары үчүн болгон конфликтти күчөтө турган себептер болуп табигый ресурстардын жетишсиздиги саналат. Ага төмөнкү факторлор негиз болот:

- Чөйрөнүн табигый ресурстарынын бирдей эмес жайгашышы жана ресурстардын табигый жол менен калыбына келишинин чектелген абалда болушу;

- Узак убакыттын ичинде калыбына келбөөчү жаратылыш ресурстарынын запасынын (корунун) туура эмес иштетилишинин натыйжасында жок болуп бара жатышы, айлана-чөйрөнүн булганышы, иштетүүчү системаларды түзүүдө стратегиялык катачылыктын кетиши (мисалы сугат системасы) жана туура эмес эсептөөнүн натыйжасы;

- Чарбачылыктын айрым түрлөрүнө (айыл чарбасы, кен өндүрүү, энергетика ж.б.) жарактуу жерлерди өздөштүрүүдө инженердик инфраструктуранын талапка жооп бербегендиги;

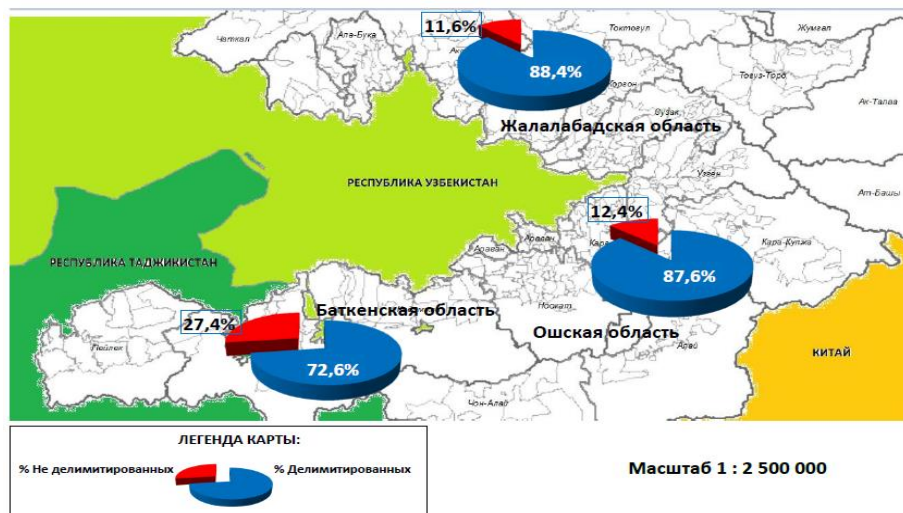
- Каржылыктын жетишпестиги, калктын жакыр катмарларынын көп болушу, бизнестин, мамлекеттик бийлик бутактарынын материалдык абалынын начарлыгы, катаал шарттагы табигый ресурстарга жетүү жана иштетүү кыйынчылыктары, иштетүүгө жеңил болгон аймактардагы жаратылыш ресурстарын жана алар топтолгон жерлердин ашыкча пайдаланылгандыгы;

- Жаратылыш ресурстарына жана алар жайгашкан жерлерге айрым бир адамдардын, же топтордун ээлик кылышына бийлик, же саясий күчтөр колдоо көрсөтүп, башкалардын киришине тыюу салынышы;

Чек ара аймактарында туура эмес иштетүүнүн натыйжасында жаратылыш ресурстарынын белгилүү бөлүктөрү талкаланып жок болууга дуушар болгон, азыркы абалы аймактын коомдук түзүлүшүнүн жана чарбалык иш аракеттеринин натыйжасында сакталып калган. Кийинки мезгилде технологиядагы, чарбадагы, коомдук-саясий түзүлүштөрдөгү кайра куруунун натыйжасында жаратылыш ресурстарынын жок болуп кетиши сезилээрлик деңгээлде токтоло баштаган.

Мамлекеттердин көз карандысыздык мезгилинде, Фергана өрөөнүндөгү жайгашкан чек араларды делимитациялоо маселелериндеги карама-каршылыктарды чечүү аракеттери 2017-жылы ийгиликтүү аяктады (сүрөт 2).

Карта соотношений делимитированных и не делимитированных границ Кыргызской Республики с Республикой Узбекистан (по областям КР на 01/01/2019)

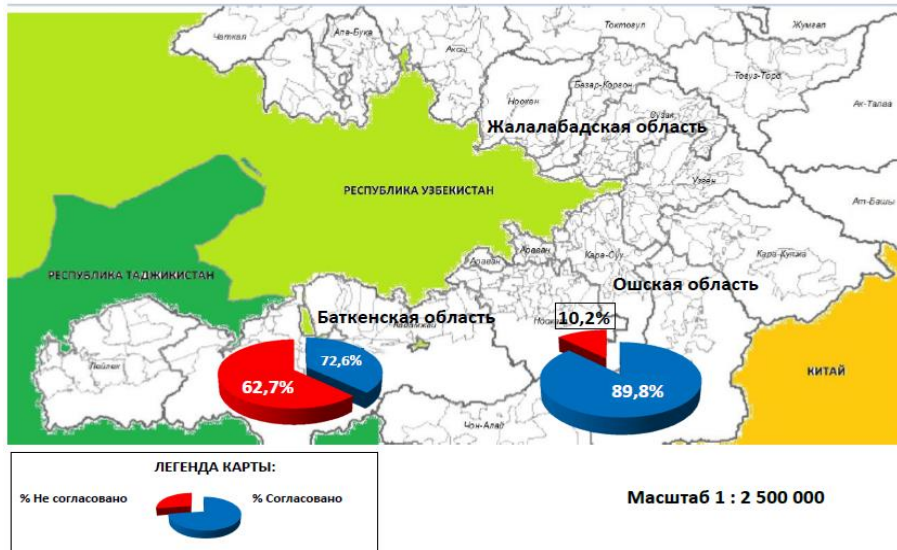
Сүрөт 2. Кыргыз Республикасынын чек араларынын Өзбек Республикасы менен делимитацияланган жана делимитацияланбаган катыштык картасы. (КР облустар боюнча 01.01.2019-жылга карата) [расмий булактардын жана облустук администрациялардын материалдарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн]

Кыргыз Республикасынын жана Өзбек Республикасынын ортосундагы кыргыз-өзбек Мамлекеттик чек арасы жөнүндө Келишим, Кыргыз Республикасынын Тажик Республикасы менен кыргыз -тажик Мамлекеттик чек арасы жөнүндөгү Келишим бул көйгөйлөрдүн чечилишине мүмкүнчүлүк түздү. Бирок бул Келишим Кыргызстан менен Өзбекстандын ортосунда гана ратификацияланган. “Кыргыз Республикасынын жана Өзбек Республикасынын ортосундагы кыргыз - өзбек Мамлекеттик чек арасы жөнүндөгү Келишимди ратификациялоо” жөнүндө 2017-жылдын 5-сентябрында Бишкек шаарында кол коюлган мамлекеттик мыйзамды Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши 2017-жылдын 28- сентябрында кабыл алды.

Азыркы мезгилде эң талаш-тартыштуу кырдаал Баткен областында сакталып калууда.Чек аралардын талаш-тартыштуу аймактарынын жалпы аралыгы **530,06** чарчы чакырымды түзүп, пайыздык үлүшү **74,3%** га барабар.Тажик Республикасы менен макулдашылбаган чек аралардын көпчүлүк бөлүгүнүн аралыгы **62,7%** же **422,6** чарчы чакырымды түзөт. Жалал-Абад областында орточо кырдаалдагы талаш-тартыштуу абал сакталып, аймактардын жалпы аралыгы **84,53** чарчы чакырымга созулуп, пайыздык үлүшү **11,6%**. түзүүдө.Ошол эле мезгилде Жалал-Абад областы Тажик Республикасы менен чектешпейт, бирок Өзбек Республикасы менен Фергана өрөөнүнүн тилкелеринде чектешет.Ал эми Ош областында талаш-тартыштуу

кырдаал азыраак өлчөмдө сакталып, чек аралардын талаштуу аймактарынын жалпы аралыгы **58,1** чарчы чакырымды түзүп, пайыздык үлүшү **22,6%** га барабар (сүрөт 3)

Карта соотношений согласованных и несогласованных границ Кыргызской Республики с Республикой Таджикистан (по областям КР на 01/01/2019)

Сүрөт 3. Кыргыз Республикасынын Тажик Республикасы менен макулдашылган жана макулдашылбаган чек араларынын салыштырма картасы (КР областтар боюнча 01.01.2019-жылга карата) [расмий булактардын жана облустук администрациялардын материалдарынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн]

Фергана өрөөнүнүн чек ара аймактарында жаратылыш ресурстарынын жетишсиздигин камсыз кылуу үчүн төмөнкү иштердин жүргүзүлүшү зарыл:

- Азыркы мезгилде иштетилип жаткан жаратылыш ресурстарын эффективдүүлүгүн (натыйжалуулугунун) арттыруу;
- Чарбачылыкта пайдалана турган жаратылыш ресурстарын иштетүүгө мүмкүнчүлүк түзүү;
- Жаратылыш ресурстарына болгон талапты азайтуу;

Жогорудагы талаптарды эске алып Фергана өрөөнүндөгү чек ара аймактарындагы жаратылыш ресурстарына болгон жетишсиздиктерди жоюунун төмөнкү багыттары сунушталат;

Биринчи багыт. Иштетилип жаткан жаратылыш ресурстарына чарбачылыкта кеңири колдонгон практиканы, технология жана техникалык каражаттарды, ошону менен бирге ресурстарды түрдүү багытта комплекстүү колдонууну; жаратылыш ресурстарын иштетүүдө транспорттук чыгымдарын жана ресурстардын технологиялык жоготууларын азайтуу, айлана чөйрөнүн булганышын азайтуу, ресурс алынган аймактарда рекультивациялоо,

иштетилип чыккан калдыктарды чарбачылыктын белгилүү бир түрүнө карата ыңгайлаштыруу. Бул багыттагы иш-чаралар жаратылыш ресурстарынын жетишсиздигине карата болгон аракеттерди жүргүзүүдө башка багыттарга салыштырмалуу татаал, кыска мөөнөттү, б.а. анчалык чоң мааниге ээ эмес.

Экинчи багыт. Ресурстарга жана алар жайгашкан аймактарда башка аймактарга салыштырмалуу инженердик-коммуникациялык системаларды жакшыртуу; жаратылыш ресурстары жайгашкан жерлерге барууну жакшыртуу менен бирге аларды калктын сатып алуусуна, өздөштүрүлгөн тармакка инвестиция тартууну шарт түзүү. Багыттын негизги милдети ээлик кылган ишканаларга жана элге каражат табууга, аны иштетүүгө көмөк көрсөтүү, жаратылыш ресурстарынын өндүрүштүк деңгээлин көтөрүү үчүн аймакка инвестиция тартуу менен өндүрүлгөн товарларды сатуу иштерин кеңейтүү болуп саналат.

Үчүнчү багыт. Жаратылыш ресурстарынын жетишсиздигин жок кылууда негизги маселе өрөөндүн аймактарындагы чарбалык системалардын түп тамырынан баштап агрардык багытка карай өнүгүшү, жаратылыш ресурстарын иштетүүгө тиешеси бар көптөгөн иш орундарынын, кайра иштетүүчү өнөр жайлардын жана кызмат көрсөтүүчү мекемелердин курулушу саналат. Натыйжада айыл жерлеринен жумушчулардын кирешелүү тармактарга кетиши азайып, жаратылыш ресурстарына жана анын жайгашуу аймагына болгон мамиле олуттуу түрдө өзгөрөт.

Ошентип Фергана өрөөнү Борбордук Азия чөлкөмүндө, ошондой эле Орто Азияда геосаясий борбор болуп эсептелет. Фергана өрөөнүндө жаратылыштык-ресурстук конфликттердин толук кандуу токтотулушу же айкын азайышы көйгөйлөрдүн толук чечилишине кепил боло албайт. Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү чек ара конфликттери жаратылыш ресурстарына эле байланыштуу болбостон, андан башка да бирдиктүү көйгөйлөрдүн түзүмүнөн турат. Ошондуктан жаратылыш ресурстары үчүн болгон күрөш талаш-тартыш жолу менен аларды чечүүгө ыңгайлуу шылтоо катары өбөлгө болот. Чек араларды демаркациялоо жана дельмитациялоо көйгөйлөрү менен байланыштуу жаратылыштык-ресурстук конфликттери узак мөөнөттүү мүнөзгө ээ. Азыркы мезгилде коншу мамлекеттердин ресурстарды колдонууга, аймактарга ээ болуу укуктары жок туруп, мамлекеттер арасындагы жаратылыштык-ресурстук конфликттери ачык мүнөзгө ээ. Өрөөндөгү жалпы конфликттин пайда болуу мүмкүнчүлүгүн азайтпастан, жаратылыштык-ресурстук конфликттерди токтотуу жөнүндө сөз айтууга мүмкүн эмес.

Корутунду

Фергана өрөөнүнүн чек ара аймактарында жаратылыш ресурстары үчүн келип чыккан карама-каршылык чыр-чатактын эң кеңири таркалган түрү болуп саналат. Карама-каршылыктын келип чыгышынын жана өнүгүшүнүн негизги фактору болуп акыркы он жылдын ичинде тынымсыз өсүп келе жаткан жаратылыш ресурстарына болгон талаптын күчөшү саналат. Жаратылыш ресурстарынын жетишсиздигинин негизги себеби болуп калктын санынын жана тыгыздыгынын көбөйүп жатышына байланыштуу адамдардын жаратылыш чөйрөсүнө, тамак-ашка жана сууга болгон талаптарынын өсүшү саналат. Алардын таасиринин астында өрөөндүн чек ара аймактарында жаратылыш ресурстары үчүн болгон карама-каршылыктарга төмөнкү географиялык факторлор таасир этет:

1. Өрөөндөгү мамлекеттердин бирдей агрардык-индустриалдык типте өнүгүшү;
2. Айыл калкынын басымдуулук кылышы жана аймакта жайгашуусунун бирдей эместиги, калктын тыгыздыгынын жана санынын көбөйүү темпинин жогору болушу;
3. Айыл-чарбасынын бийиктик алкак боюнча жайгашуу өзгөчөлүктөрү жана басымдуу бөлүгүнүн экспортко багытталышы;
4. Калктын басымдуу бөлүгүнүн жакырдыгы жана өрөөндүн ар башка аймактарында жашаган адамдардын (топтордун) кызыкчылыктарынын бирдей эместиги, жерди жана сууну пайдалануудагы технологиянын эскилиги, табигый жана антропогендик фактордун таасиринен жер-суу ресурстарынын сапатынын начарлап жатышы;
5. Конфликттердин жергиликтүү жана мамлекеттик маанидеги ландшафттык чек ара менен тугаш жаткан аймакта болушу, айыл-чарбасынын негизги жана кошумча түрлөрүнүн жанаша жаткан жерлерде бирдей багытта жайгашышы, конфликттин басымдуулук кылышы жана өрөөндөгү анклавтарда курч мүнөздө болушу;

Токой аянттарына жана ал аймактагы токой байлыктарына ээ болуу үчүн болгон иш-аракеттердин натыйжасында карагай, арча, тугай жана мөмө-жемиштүү жаңгак токойлорунун басымдуу болушу токой ресурстары үчүн болгон конфликттердин келип чыгышын шарттайт.

ЖРК сууну жөнгө салуучу ири курулуштардын (суу сактагычтар, сугат каналдары ж.б.) айланасында аларга ээлик кылуу максатында жана жер алдындагы суунун деңгээлинин көтөрүлүшүнүн, жер аянттарынын саздуу-шорлуу аянттарга айланышынын алдын алууга байланыштуу келип чыгат.

Чек ара аймактарындагы чалгындалган минералдык ресурстардын кору (запасы) көп болгон, алар өндүрүлүп же байытылып жаткан жерлер, жогорку деңгээлде уулануу коркунучун пайда кылган радиоактивдүү таштандылар жаткан аймактар үчүн жаратылыштык-ресурстук конфликтти кеңири тараган. Жаратылыш ресурстарынын коомдук-чарбанын өнүгүшүнө тийгизген таасиринин астында аймактагы коомдук, экономикалык жана саясий абалдын чыңалышы, жаратылыш ресурстарын пайдалануу мүмкүнчүлүгүнүн азайышы жана ресурстарды иштетүүчү инфраструктуранын бузулушуна алып келет.

СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

12. Матикеева, Н.К. «Классификация природно-ресурсных конфликтов» / Н.К. Матикеева// Вестник ОшГУ Материалы международной научно-практической конференции, посвященный 70-летию К. Матикеева. Спецвыпуск. – Ош. - 2012. - С. 345-348// [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.oshsu.kg;
13. Матикеева, Н.К. Пастбищные конфликты или кто виноват? / Н.К. Матикеева// Вестник ОшГУ Материалы международной научно-практической конференции, посвященный 70-летию К. Матикеева. Спецвыпуск. – Ош. - 2012.- С. 425-429 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.oshsu.kg;
14. Матикеева, Н. К. «Этнический фактор в земельно-ресурсном конфликте (на примере Карасуйского района Ошской области)» / Н.К. Матикеева, Расул к. Айгерим // Сборник научных трудов «От понимания локальных конфликтов к использованию шансов развития», выпуск 2, Свободный Университет г. Берлин, КБУ г. Нальчик. - 2014 г.- С. 240 – 251 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.academia.edu ;
15. Матикеева, Н.К. «Подходы к изучению природно-ресурсных конфликтов в географии и смежных науках» / Н.К. Матикеева// Журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана». - Бишкек. - 2015. - № 11. - С. 45-50 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.science-journal.kg ;
16. Матикеева, Н.К. «Экологический фактор природно-ресурсных конфликтов в горнодобывающей отрасли Кыргызской Республики (на примере золоторудных месторождений)» / Н.К. Матикеева// Сборник статей Всероссийской научно-технической конференции «Современные проблемы геологии, геофизики и геоэкологии Северного Кавказа», том VII. - Москва. - 2017. - С. 420-428 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.old.fa.ru ;
17. Матикеева, Н.К. «Методика сбора данных природно-ресурсных конфликтов на территории Ферганской долины» / Н.К. Матикеева// Вестник РГСУ филиал г. Ош КР. – Ош. - 2018.- № 1(17)18. - С. 61-67 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.osh.rgsu.net ;
18. Матикеева, Н.К. «Территориальное распределение основных водных ресурсов Ферганской долины» / Н.К. Матикеева// Вестник РГСУ филиал г. Ош КР. – Ош. - № 1(17)18.- С. 67-74 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.osh.rgsu.net ;
19. Матикеева, Н.К. «Природно-ресурсные конфликты в Центрально-азиатском регионе» / Н.К. Матикеева// Журнал «Актуальные проблемы современности: наука и общество». – Балаково. – 2018. - № 2(19).- С. 8-11 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.cyberleninka.ru ;
20. Матикеева, Н.К. «Исторические аспекты возникновения природно-ресурсных конфликтов в современной Ферганской долины» / Н.К. Матикеева// Журнал «Theoretical & Applied Science». Philadelpia, USA. - 2018.- № 06(62). - С.84-85 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://T-Science.org> ;
21. Матикеева, Н.К. «Геополитические аспекты природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине» / Н.К. Матикеева// Вестник ОшГУ. – Ош. -2018. - № 3. – С.105-109 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.oshsu.kg;

22. Матикеева, Н.К. «Природно-ресурсные конфликты в Ферганской долине, связанные с распадом единой системы эксплуатации и управления природными ресурсами» / Н.К. Матикеева // Вестник ОшГУ. – Ош. -2018. - № 3. – С. 109-112 // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ohsu.kg;

РЕЗЮМЕ

Матикеева Назгуль Курманалиевна “Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү чек арага чектеш аймактарындагы табигый ресурстар үчүн болгон конфликттерди (Фергана өрөөнүнүн мисалында): комплекстик-географиялык талдоо” 25.00.24 - Экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык география адистиги боюнча география илиминин кандидаты даражасын алуу үчүн жазылган диссертация

Түйүндүү сөздөр: табигый ресурс конфликттери (ТРК), ТРКнын аймактык өзгөчөлүктөрү, ТРКнын ландшафттык өзгөчөлүктөрү, ТРКнын классификациясы, ТРКнын түрлөрү, ТРКны изилдөөнүн географиялык ыкмалары, ТРК боюнча илимий фактыларды чогултуу ыкмалары, Фергана өрөөнүнүн табигый шарттары, калктын курамы жана жайгашуу типтери, ички ТРКлар, өкмөт аралык ТРКлар, ТРКны геосаясий этаптарга бөлүү, ресурстардын түгөнүшү, институттар жана акторлор.

Изилдөөнүн объектиси - Фергана өрөөнүнүн мисалында Түштүк Кыргызстандын чек ара аймактарындагы табигый ресурс конфликттери.

Изилдөөнүн предмети- Фергана өрөөнүндөгү табигый ресурс конфликттери.

Изилдөөнүн максаты- Фергана өрөөнүндөгү ички жана өкмөт аралык табигый ресурс конфликттерди география илиминин өнүтүнөн талдоо.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө жана талдоо учурда төмөндөгү **изилдөө ыкмалары** пайдаланылды: маалымат чогултуу, байкоо жүргүзүү, статистикалык ыкма, салыштырма-географиялык ыкма, моделдештирүү ыкмасы, географиялык аймактарга бөлүү жана картага түшүрүү.

Изилдөөнүн ачылыштары жана жаңылыгы: "жартылыштык - ресурстар конфликт" түшүнүгү аныкталган; табигый ресурс конфликттерин бир нече илимдин айкалышынан талдоонун ыкмалары сунушталган; Фергана өрөөнүндөгү ТРКнын бир нече түрлөрү ачылган; ТРКны изилдөөнүн географиялык ыкмалары негизделген; ТРКнын кеңири типологиясы жана классификациясы сунушталган; ТРКнын географиялык мыйзам ченемдүүлүктөрү аныкталган; Фергана өрөөнүндөгү табигый ресурстар конфликттерди жөнгө салуу боюнча сунуштар берилген.

Пайдалануу деңгээли: Изилдөөнүн натыйжалары Кара-Суу районунун Төлөйкөн айыл өкмөтү тарабынан 2018-2019 - жылдары Жайыттарды жана климаттын өзгөрүшүн жөнгө салуу планын түзүүгө жана Ош областынын муниципалдык жана мамлекеттик кызматкерлерине арналган "Конфликттерди башкаруу" курсун окутууга пайдаланылды (Ишке киргизүү актылары бар).

Пайдаланган тараптар: Изилдөөнүн натыйжалары жана сунушталган иш-чаралар тиешелүү институттар тарабынан конфликттердин алдын алуу, чечүү жана табигый ресурстарды ар түрдүү мекемелердин деңгээлинде бөлүштүрүү, пайдалануу жаатында Стратегияларды, Макулдашууларды, Пландарды жана мыйзам-укуктук документтерди иштеп чыгууда пайдаланса болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Матикеевой Назгуль Курманалиевны на тему: «Природно-ресурсные конфликты приграничных районов юга Кыргызской Республики (на примере Ферганской долины): опыт комплексно – географического анализа» на соискание ученой степени кандидата наук по специальности 25. 00. 24. - Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география

Ключевые слова: природно-ресурсный конфликт (ПРК), территориальный аспект ПРК, ландшафтный аспект ПРК, классификация ПРК, типы ПРК, географические методы изучения ПРК, методика сбора данных ПРК, типы структур расселения, закономерности распространения ПРК, внутренние ПРК, межгосударственные ПРК, геополитическая периодизация ПРК, истощение ресурсов, институты, акторы.

Объектом исследования являются природно-ресурсные конфликты приграничных районов юга Кыргызской Республики на примере Ферганской долины.

Предметом исследования являются географические факторы природно-ресурсных конфликтов в Ферганской долине.

Целью работы является исследование географических аспектов природно-ресурсной составляющей внутренних и межгосударственных конфликтов в Ферганской долине.

Методы исследования: сбор информации, наблюдение, исторический, статистический метод, сравнительно-географический методы, метод моделирования, метод географического районирования и картографирования.

Полученные результаты и их новизна: внесено понятие “природно-ресурсный конфликт” в географию; рассмотрены подходы к изучению ПРК в смежных науках; раскрыты различные виды ПРК; обоснованы географические методы в изучении ПРК; предложена развернутая классификация ПРК и ее типология; выявлены географические закономерности возникновения ПРК; даны рекомендации по смягчению ситуации с природно-ресурсными конфликтами на территории Ферганской долины.

Степень использования: результаты научного исследования были внедрены в План управления пастбищами и изменения климата на 2017 и 2018-2022 года Пастбищного комитета Толойконского айыл окмоту Карасуйского района, а так же в процесс обучения по курсу “Управление конфликтами” для специалистов государственных и муниципальных служб Ошской области (имеются акты внедрения).

Область применения основных результатов исследования и предложенные рекомендации могут быть использованы институтами в разработке Стратегий, Соглашений, Планов и нормативно-правовых актов по разрешению конфликтов, связанные с использованием, распределением природных ресурсов на различных уровнях.

RESUME

of the dissertation by Matikeeva Nazgul Kurmanalievna on the topic “Natural resources conflicts on the Southern borders of Kyrgyzstan (on the example of Ferghana valley): the systematic geographic approach” for the completion of the scientific degree of a candidate specializing in 25.00.24.- Economic, social, political and recreational geography.

Key words: natural resources conflict (NRC), the purpose of natural resources conflicts, territorial characteristic of the NRC, landscape characteristics of the NRC, classification of the NRC, geographic methods of study of the NRC, types of the NRC, NRC data collection methodology, natural conditions of Ferghana valley, types of population settlement structures, patterns of distribution of the NRC, internal NRC, intergovernmental NRC, geopolitical periodization of the NRC and exhaustion of natural resources.

Object of the dissertational research is natural resources conflicts on the southern borders of Kyrgyzstan on the example of the Ferghana valley.

Subject of the dissertational research is natural resources conflicts.

The purpose dissertational research is to study internal and intergovernmental natural resources conflicts in Ferghana valley utilizing systematic geographic approach.

The data for dissertation was collected and analyzed with the following methods: collection of secondary data, observation, statistical data, comparative-geographic methods, modeling method and methods of geographic zoning and mapping.

The findings and innovativeness: natural resources conflict was defined from geography standpoint; interdisciplinary approaches to study the natural resources conflicts were employed; a variety of the NRC in Ferghana valley were disclosed; geographic methods of study NRC were justified; detailed classification of NRC and its typology were suggested; geographic patterns of NRC distribution were disclosed; applied recommendations on mitigation of the NRC on the Ferghana valley were proposed.

Practical implications: The results of the research were implemented in the Pasture and Climate Change Management Plan for 2018-2019 by the Pasture Committee of the Toloikon county in Kara-Suu district. The results also were used to teach “Conflict Management” course for the state and municipal officials of Osh oblast (Decree of the implementation is available to review).

The areas of implication: Findings of the research and recommendations can be used by the related institutions to develop the Strategic Plans, Agreements and plans and legal acts to prevent and resolve conflicts; also, findings can be crucial in planning, distribution and restructuring the natural resources at the national and international levels.

